

PAGESOS, MENESTRALS I RENDISTES

Cervera i la Segarra en l'arrencada industrial catalana

(1702-1861)

Enric Tello Aragay

Tesi de Doctorat dirigida pel

Dr. Emili Giralt Raventós

Departament d'Història Contemporània

Facultat de Geografia i Història

Universitat de Barcelona

Març de 1987

PAGESOS, MENESTRALS I RENDISTES

Cervera i la Segarra en l'arrencada industrial catalana

(1702-1861)

Volum I

Enric Tello Aragay

Tesi de Doctorat dirigida pel

Dr. Emili Giralt Raventós

Departament d'Història Contemporània

Facultat de Geografia i Història

Universitat de Barcelona

Març de 1987

Tox to

INDEX GENERAL

INTRODUCCIO	2
<u>SECCIO I. NACIO, CLASSE I COMUNITAT. LA GUERRA DE SUCCESSION A CERVERA</u>	26
<u>Cap. 1.</u> 'BOTIFLERS', 'VIGATANS' I TEBIS. UNA REVISIO NECESSARIA	27
<u>Cap. 2.</u> LA CONFORMACIO HISTORICA DEL MITE REIALISTA CERVERI	55
<u>Cap. 3.</u> ALGUNS CONTRA-EXEMPLES DE LA FIDELISSIMA CERVERA	108
<u>Cap. 4.</u> CONCLUSIO: ELS SUBJECTES DE LA SINTAXI HISTORICA	156
APENDIX DE LA SECCIO I	181
<u>SECCIO II. LA CIUTAT DE CERVERA DESPRES DE LA NOVA PLANTA</u>	200
<u>Cap. 5.</u> DESITJOS POPULARS I TEATRALITAT POLITICA: LA IMPLANTACIO A CERVERA DEL NOU REGIM BORBONIC	201
<u>Cap. 6.</u> 'VISCA EL REI I LES CALCES D'ESTOPA!' ELS GREMIS DE CERVERA CONTRA L'AJUNTAMENT BORBONIC	263
<u>Cap. 7.</u> QUAN ELS POBRES APL. L'AVEN AL FISC. EL MANIFEST I EL CADASTRE A CERVERA	411
APENDIX DE LA SECCIO II	456
<u>SECCIO III. PROPIETAT AGRARIA I PERCEPCIO DE RENDES</u>	464
<u>Cap. 8.</u> 'AL REI EL CADASTRE I AL SENYOR EL DELME': EL REGIM SENYORIAL I LA QUASI-PROPIETAT EMFITEUTICA	465
<u>Cap. 9.</u> EL REPARTIMENT DE LA RIQUESA A LA CERVERA SET-CENTISTA	515
<u>Cap. 10.</u> INVENTARIS, CURADORIES I MEMORIES MERCANTILS: ELS INGRESSOS DE LES CLASSES RENDISTES	577
<u>Cap. 11.</u> L'ESGLÉSIA, EL CREDIT I LA USURA A CERVERA EN EL SEGLE XVIII	668
APENDIX DE LA SECCIO III	767
<u>SECCIO IV. CAS CATALA I ANOMALIES COMARCALS. ELS FACTORS ECONOMICS D'UNA TRAJECTORIA D'FERENT</u>	851
<u>Cap. 12.</u> EN ELS ORIGENS D'UNA CATALUNYA POBRA: CERVERA I LA SEGARRA EN L'ARRENCADA INDUSTRIAL CATALANA	852
<u>Cap. 13.</u> SOBRE LA TERANYINA DELS CENSALS A LA SEGARRA DEL SET-CENTS: UNA RECAPITULACIO	1.089
<u>Cap. 14.</u> LA CRISI DEL SISTEMA CENSALISTA ECLEGIASTIC I LES DESAMORTITZACIONS	1.100
<u>Cap. 15.</u> CAPITAL USURARI I SORGIMENT HISTORIC DEL SISTEMA CAPITALISTA. UN EXCURS	1.179
<u>Cap. 16.</u> CLOENDA	1.236
APENDIX DE LA SECCIO IV	1.290
NOTES, FONTS I BIBLIOGRAFIA	1.298

"UNA DOMANDA VUOTA E DISPERATA

(...)

Le storie particolaristiche, ducali, municipali, cantonali, sono sempre enigmatiche: un pó criminale e magiche. L'uomo che la vive, nelle sue case, ha sempre un dato oscuro che bisogna decifrare, riportando così l'illusione di una riscoperta generale dell'uomo: cioè provando uno stato di esaltazione. La domanda: "Cosa fa qui, questa gente? Perché è vissuta? Perché vive?" è una domanda piena di vitalità, e, anche, di sensualità. La risposta è storica, oppure strana: insomma, ha caratteri classici di mistero e di chiarezza. In quante migliaia di città e di villaggi, l'uomo, nei suoi viaggi, si è imbattuto, facendosi questa domanda, e arricchendosi con la risposta (anche sospesa, o sbagliata, che si è saputo dare): e quanta gloria è discesa su quegli uomini interrogati, che vivevano con naturalezza il fatto tanto innaturale di vivere in un "altro stile"! Ora, come si sa, le storie particolaristiche di questa specie, si vanno estinguendo, e perdendo in una storia generale e comune: gli stili confluiscono, stingendo e divenendo sopravvivenze, in uno stile unico: cioè quello neocapitalistico, stupido, pretenzioso, e in fondo anche povero. Allora la domanda: "Cosa fa qui questa gente? Perché vive?" è una domanda che riguarda tutti gli uomini abitanti sulla faccia della terra: ed è quindi una domanda, vuota, inutile, retorica, disperata, deprimente, senza attendibili risposte che non siano dettate da diletterantismo o da zelo.

Lione, 6 febbraio 1969"

Pier Paolo Pasolini

(Il caos, Ed. Riuniti, Roma, 1979, pp. 131-133)

INTRODUCCIÓ

No estic segur de poder justificar al lector que les diverses parts d'aquest treball són alguna cosa més que una miscel·lània de temes diversos referits a la ciutat de Cervera i la comarca de la Segarra. Com a presentació de les quatre seccions que conté potser podria servir-me de la fórmula encunyada per Pierre Vilar a Catalunya dins l'Espanya moderna: per situar la trajectòria d'aquell altiplà interior català, en el segle XVIII i primera meitat del XIX, calia conèixer d'antuvi, a més del "medi natural", el corresponent medi històric que ens situa el punt de partida del procés a estudiar.

També podria recórrer, si la solució anterior sembla una mica artificial, a l'aguda observació feta per Manuel Sacristán -a qui dec les parts que més aprecio del meu aprenentatge- referent a l'aplicació de la metodologia històrica marxiana per Marx mateix: "procedir en l'explicació d'un fenomen polític de tal manera que l'anàlisi esgoti totes les instàncies sobreestructurals abans d'apel·lar a les instàncies econòmiques i socials fonamentals. Així s'evita que aquestes esdevinguin Dei ex machina mancats de funció heurística adient. Dita regla suposa un principi epistemològic que pot formular-se així: l'ordre de l'anàlisi en la recerca és invers a l'ordre de fonamentació real admès pel mètode".

Tanmateix, sé prou bé com artífex del treball que, en aquest cas, invocar dites o altres racionalitzacions a posteriori seria només un eufemisme defensiu, i un autoengany: perquè el tortuós recorregut de la recerca ha estat molt diferent. Si

comparo el resultat amb els primers projectes elaborats per obtenir la beca de formació de personal investigador, amb què s'han sustentat quatre dels sis anys de feina, és cert que no estan molt allunyats pel que fa al nucli essencial: tractar sobretot els factors i l'evolució de l'estructura agrària set-cen^{ta} tista d'aquella zona, sense oblidar, a la vegada, els aspectes sòcio-polítics i culturals de la comunitat objecte d'estudi. Però el cert és que, quan vaig endinsar-me de veritat en el buidatge i tractament de la documentació sobre aspectes agraris de l'Arxiu Històric Comarcal de Cervera, les dimensions que de seguida adquiriren aquestes dades em feren desistir aviat dels inicials propòsits omniabarcadors. Oblidant exemples i consells apresos, el meu propòsit real era, ara fa sis anys, elaborar una monografia local d'història econòmica.

Vaig començar, doncs, pels escassos registres de baptismes sobreviscuts a la crema de l'arxiu parroquial, les fonts cadastrals, els mercurials i les comptabilitats privades conservades a l'arxiu històric. Entre la sèrie municipal del cadastre destacava visiblement, pel seu volum, claredat i consistència l'apeo de la ciutat realitzat el 1744. Fou en disposar-me a buidar-lo exhaustivament que vaig topar amb les primeres sorpreses.

La recanació de 1744 no era solament un cadastre borbònic típic, sinó també, i a la vegada, el darrer llibre del manifest o compoix comunal d'una sèrie que es remunta fins el segle XV, elaborada per repartir l'import d'una antiga "talla" senyorial -la quístia- reconvertida en impost municipal. Molt més interessant encara, aquella doble recanació per als impostos reials i comunals s'havia dut a terme a conseqüència de la lluita anti

fiscal dels gremis plebeus cerverins, menada sobretot contra l'ajuntament instaurat el 1718 per la Nova Planta.

La tria de Cervera com a objecte d'estudi em fou suggerida indirectament per Ramon Garrabou, i havia obeït inicialment a criteris purament documentals: l'existència d'un ric arxiu poc explotat, en una zona agrària de Catalunya poc coneguda. Amb tot, era impossible fer cap a la capital de la Segarra sense recordar el primer borbó i la seva universitat. Picat per la curiositat arran de la lectura dels primers fulls del cadastre-manifest del 1744, vaig decidir compaginar el buidatge de les dades econòmiques amb la recol·lecta d'algun material sobre el règim municipal borbònic i la lluita antifiscal dels gremis que em permetés escriure una presentació crítica de la font que creia, aleshores, pilar de la Tesi. Decidit a mantenir-me en els límits d'un estudi econòmic, vaig excloure endinsar-me en els llibres de consells municipals, i l'espigolada va transcórrer per la documentació fiscal local, de la quística i el cadastre.

Tot i això, les múltiples notícies que anava trobant remeïen sense remei cap a la guerra de Successió i, d'una forma més tangencial, cap a la refosa universitària efectuada a Cervera per Felip V. El plantejament esbossat per Agustí Duran i Sanpere a Felip V i la ciutat de Cervera em resultava de moment, i a grans trets, força convincent: hauria estat només una minoria benestant i "patrícia", de petits nobles, "artistes" i doctors, la responsable del decantament filipista de la ciutat; per això havia rebut, a canvi, un poder municipal exclusiu i arbitrari després de la Nova Planta, mentre la protesta "plebea"

-el terme, emprat per Edward P. Thompson amb intencionalitat analítica, em sortia sovint a la documentació mateixa- semblava demostrar la "innocència" del poble menut que no hauria participat d'aquella actitud "botiflera". Fins i tot vaig estar llavors temptat de donar al treball el títol de "pagesos, menestrals i botiflers", creient que podia jugar amb el doble significat originari, social i polític, d'aquest mot.

Però els fets em feren dubtar aviat. El relat de Duran i Sanpere presentava punts foscos, i la insistència dels veïns plebeus ceriverins a emparar-se en la condecoració oficial de fidelíssims vassalls de sa majestat, per legitimar políticament la seva protesta antifiscal contra l'ajuntament, quadrava ben poc amb l'atribució exclussiva de les inclinacions filipistes a l'èlite del patriciat urbà. El reialisme plebeu no em resultava, ell mateix, paradoxal, a la llum de l'obra d'Edward Thompson sobre les formes de rebel·lia popular a l'Anglaterra del segle XVIII, i dels estudis de Jaume Torras sobre els aixecaments de "reialistes" i "malcontents" a la Catalunya del segle XIX; però que el fenomen ja conegut aparegués encarnat precisament en Felip V, i coetàniament al seu violent arranament absolutista en els antics regnes de la corona d'Aragó, resultava una mica inesperat. Sobretot, m'obligava necessàriament a qüestionar aquest aspecte de la mitologia nacional catalana que, en cara avui, esbiaixa notablement la memòria històrica col·lectiva d'aquell conflicte.

Dues aportacions aparegudes llavors m'estimularen a encarar críticament les inhibicions que provoca el mite, i a resseguir la pista que em suggerien les fonts ceriverines. En primer

lloc, el llibre de Núria Sales sobre Els botiflers, publicat per primer cop el 1981, suposava un replantejament del conflicte successori a Catalunya que partia decididament d'uns supòsits del tot diferents a la pretesa unanimitat catalana entorn del candidat austriacista. En segon lloc, el llibre de Josep Mª Torras i Ribé, Els municipis catalans de l'Antic Règim, publicat el 1983, i que sistematitzava altres estudis parcials apareguts a les revistes Recerques -on també havia sortit un treball de Jaume Bartrolí sobre les Corts del 1701-02- i Pedralbes, resultava menys radical en la formulació del replantejament però ofería un avenç cabdal a partir de l'obra de Josep Mª Font i Rius i Joan Mercader, dedicada a la formació de les viles i ciutats a la Catalunya medieval i a la institucionalització del nou règim borbònic en el set-cents, respectivament: en un estudi de conjunt, i amb un arc cronològic molt ample, Torras i Ribé ha analitzat l'evolució del règim municipal a les principals ciutats del Principat al llarg de l'edat moderna.

Per a les traces que jo estava cercant a Cervera, el llibre de Josep Mª Torras i Ribé va facilitar-me un accés inestimable: els memorials de greuges tramesos a l'Audiència pels gremis ceriverins oposats al nou ajuntament borbònic. La documentació que fins llavors havia resseguit provenia, sempre, del cantó del poder. Els fons de la Reial Audiència de Barcelona em donaven, a la vegada, l'expressió del programa de la protesta feta pels gremis mateixos, i les reaccions que el conflicte suscitava a l'interior de la piràmide absolutista. A partir d'aleshores ja disposava d'una cronologia dels successius enfrontaments entre gremis i regidors, la qual cosa em permetia anar

a cercar selectivament en els consells municipals i els de la confraria de Sant Roc, que aplegava els menestrals d'un dels rams més característics de la ciutat, el de soguers i esparde-nyers.

Tot aquest material va confirmar-me àmpliament tres sospites. En primer lloc, la lluita plebea articulada pels gremis tenia un caràcter molt més ample que la mera lluita antifiscal, fou una contestació obertament política a les concrecions locals de l'absolutisme borbònic. A més, assolí graus d'enfrontament molt considerable i persistent, justament a la ciutat més "filipista" del Principat i a les dècades del segle XVIII en què Ferran Soldàvila i molts altres autors han cregut que "tot Catalunya" es resignava políticament, es tranquilitzava socialment i s'enriquia materialment.

En segon lloc, la rebel·lia popular no solament s'aixoplugava per raons circumstancials sota una retòrica reialista-filipista: tothora reivindicava haver protagonitzat aquella opció en la passada (i aviat oblidada pels poders governatius) guerra dinàstica. Un dels blames principals dels gremis ceriverins contra els nous regidors vitalícis era el de traïdors. Això il·luminava de cop els punts més foscos de la reconstrucció del procés feta per Duran i Sanpere, i portava a rellegir-lo amb unes altres claus interpretatives. Era una nova versió dels fets que trobava força versemblança en altres documents fins ara no utilitzats.

En tercer lloc, aquell filipisme plebeu -que impedeix emprar aquí la veu "botifler" de forma no demagògica- apareixia cada cop més com la inflexió conjuntural d'una tradició de reia

lisme vilatà molt més antiga, i que enfonsava les seves arrels en una consciència col·lectiva de comunitat. Això es presentava, en la lectura dels documents, de moltes maneres; però sobre tot en la reiterada memòria d'uns privilegis locals privatis la continuïtat dels quals havia quedat en suspens després de la Nova Planta.

Desbordant del tot la intenció inicial de fer només una presentació crítica del contexte en què es va confeccionar el cadastre-manifest de 1744, aquesta darrera veta em va fer vèncer la resistència que fins aquell moment havia ofert a entrar en l'anàlisi de l'historiador set-centista cerverí Josep Corts, protagonista d'excepció del conflicte successori, com a ex-paer, membre de l'autoanomenada "Junta de Ciutadans Visibles" i regidor perpetu després de la Nova Planta. De la Resumpta Historial de 1702, i l'Estado Antiquo y Moderno de la ciudad de Cervera, redactada uns vint anys després, no vaig treure'n només la versió d'un furibund filipista cerverí dels fets de la guerra de Successió; en realitat, l'obra manuscrita de Corts és la reconstrucció literària, adaptada políticament a les circumstàncies del conflicte dinàstic, d'un mite reialista antòcton molt anterior.

En la forma escrita donada per Corts, el mite seria després llegat als altres historiadors i erudits locals dels segles XVIII i XIX: Andreu de Massot, Faust de Dalmases, Franquesa i Gasol. El fil conductor d'aquesta mutació en mite reialista de la memòria històrica comunitària eren, sempre, els privilegis adquirits per Cervera com a premi de la fidelitat excepcional mostrada en tots els temps envers els reis. Per tractar de

separar la substància mitològica d'aquella tradició reialista local, i el seu innegable fonament real distorsionat, calia retrobar el contexte social i polític concret en què la vila va anar conquerint les singulars gràcies i franqueses. És a dir, la lectura de Corts i els altres autors cerverins va portar-me cap a la història medieval i moderna, el "medi-històric" que em mancava per entendre el trajecte acomplert en el segle XVIII.

El capbussament en el període medieval només ha estat possible mercès a l'obra ja clàssica d'autors com Font i Rius, Pierre Bonnassie o la mateixa síntesi de Pierre Vilar; i, per tot al referent al cas concret cerverí, gràcies a la informació reunida per Duran i Sanpere al seu Llibre de Cervera, i altres investigadors locals vinculats al Grup de Recerques de les Terres de Ponent o la publicació periòdica Miscel·lània cerverina. De tota manera, tampoc no hauria pogut endinsar-me gaire en aquesta contrastació entre mites del segle XVIII i esdeveniments de l'edat mitjana sense l'estreta col.laboració amb Max Turull, que està actualment estudiant el comú de Cervera en els segles XIV i XV. Gairebé no cal ni advertir que les reculades cap als segles medievals efectuades en aquest treball s'han de considerar merament temptatives i provisionals, a l'espera que els especialistes en el període confirmin o desmenteixin els supòsits avançats.

Fruit de totes aquestes excursions sense rumb prefixat -i del naufragi de l'assenyat objecte d'estudi inicial, merament econòmic- són les seccions I i II del present treball. La primera cerca entendre el filipisme cerverí com una perllongació, en les circumstàncies dinàstiques del 1701-1705, de la fonda

tradició reialista conformada al llarg dels temps per una reeixida estratègia d'afirmació i consolidació comunitària com a "universitat". La segona analitza la pol·larització de classe produïda a la ciutat després de la Nova Planta. El 1716-18 el patriciat local reeixiria, per fi, a cloure un procés precedent d'oligarquització del poder del comú, rebent de cop el govern municipal per nomenament reial i sense control dels inferiors. Les classes "plebeas" no acceptaren aquest resultat de la conquesta militar d'uns regnes que s'havien revoltat contra la casa de Borbó, i s'entestaren a mantenir vives les anteriors tradicions vilatanes, cercant restaurar políticament els termes recíprocs de l'hegemonia paternalista entre classes "rectores" i "poble".

Tot això pertany a l'univers polític d'una "cultura plebea" reialista, en una "societat patrícia" i absolutista, tal com E. P. Thompson l'ha definida en el cas anglès; però, ¿no havia de constituir també l'arrel històrica del malcontentament popular, reialista i carlí, de la propera centúria?, ¿no havia de proporcionar els termes político-culturals amb què els més perjudicats per la reforma liberal espanyola tractaren de resistir-la? Entre tots dos temps, els del filipisme cerverí set-centista i del reialisme o carlisme vuit-centistes, els ocupants francesos deixarien constància en els seus escrits dels fonaments de més llarga durada que connectarien ambdós fenòmens: "peu de villes dans cette province ont obtenu autant de marques de la bienveillance de leurs souverains que celle de Cervera", deia el 1812 un informe del sots-prefecte napoleònic destacat a la població. I afegia el seu reconeixement de què la força d'aquella identitat

comunitària reialista estava aleshores al servei de la lluita antifrancesa: "depuis le commencement de la Guerre on à meconu le caractère espagnol (sic) et l'on s'est conduit sans aucun ménagement envers une nation noble et Brave mais esclave de ses costumes et de ses antiques privilèges...; une partie de la population est sous les armes, et cette même ville de Cervera, célèbre par sa fidelité envers Phillippe V, est devenu un des premiers foyers de l'Insurrection".

A principis del segle XX el noble cerverí Faust de Dalmasas encara recordava a les seves memòries que la processó de Corpus l'encapçalaven a Cervera la relíquia del "Santíssim Misteri" i "la venerable Coronela, bandera del temps de Felip V". De retorn a la plaça Major, un cop acomplert el recorregut tradicional d'aquella escenificació ritual del cos de la ciutat, la processó finia amb un simbòlic acte: "l'agutzil que duia nostra històrica bandera per tres vegades i reculant, la feia voleiar descrivint una creu i humiliava fins a fregar la terra, com acte de suprema adoració".

En els anys que Faust de Dalmasas escrivia la seva Cervera vuitcentista aquella representació ja era contestada per altres corrents d'un altre origen i orientació. Tanmateix, si fem recular enrera uns i altres, tant les noves tradicions irreverents i lliurepensadores, com l'intent dels poders d'aleshores de servir-se dels vells mites per afermar el respecte a l'statu quo, podrien trobar els seus precedents en una tradició molt més antiga, que havia estat comuna però mai socialment unànim.

Quan les dues seccions esmentades estaven gairebé enllestides, he pogut conèixer els resultats d'altres treballs que ana-

litzen la guerra de Successió també des d'una vessant polític-social local -molt especialment les comunicacions presentades per Joaquim Albareda al Ier Congrés d'Història Moderna el 1984, i el II^{on} Col.loqui d'Història Agrària del 1986- que m'han refermat en l'enfoc adoptat en el cas cerverí. Jo mateix vaig presentar en aquest segon col.loqui, celebrat amb motiu del cinc-cents aniversari de la Sentència Arbitral de Guadalupe, una breu síntesi del plantejament que aquí es desenvolupa.

Mentre dites línies de recerca avançaven en les direccions exposades, convertint en seccions cada cop més extenses el propòsit primer de contextualitzar un simple cadastre, la tasca de buidar i processar l'apeo de 1744 prosseguia el seu curs. I, paral·lelament, això va conduir-me cap a un centre d'interès molt diferent. La tediosa feina d'anar agrupant els béns posseïts a Cervera per cada propietari em va fer adonar que, si volia caracteritzar en el pla socio-econòmic aquell "patriciat" que havia actuat solidàriament com a classe enfront una avalotada plebs pagesa-menestral, no podia limitar-me només a la informació cadastral.

La impressió que treia de les fitxes, i que confirmaven els primers quadres i gràfics, era la d'un repartiment molt considerable de la propietat agrària, que s'accentuava molt més en cara en la pulverització parcel·lària. La riquesa dels benestants no semblava haver consistit en l'acaparament d'una proporció notable dels sòls cultivats. Això va incrementar-me l'interès en anar a indagar les comptabilitats i les fonts patrimonials privades.

Els llibres de comptes de l'Església parroquial, unes cu-

rioses "memòries" mercantils d'un pagès-negociant, i l'accés als arxius familiars de les cases Nuix i Solsona, amablement facilitat pels seus actuals detentors, em permeteren efectuar el sondeig que cercava. El principal resultat va ser topar amb un tret comú omnipresent: els censals. Censals per tot arreu i de totes menes. Rendes hipotecàries constituïdes sobre la propietat immoble d'altri, d'on aquelles classes benestants obtenien ingressos sovint tant o més substanciosos que els proporcionats pels drets senyorials -com a perceptors o arrendataris del seu cobrament-, el comerç i l'especulació amb les subsistències, i les rendes dels seus discrets però selectes patrimonis agraris.

Aprofundint en aquesta direcció va anar prenent forma la secció III, "propietat agrària i percepció de rendes", on he pretés analitzar bàsicament tres coses. En primer lloc, la conformació que adoptava el règim senyorial a la Segarra del segle XVIII, i a l'interior de la privilegiada Cervera, així com el pes que representava sobre les explotacions pageses, i on era conduïda la part d'excedent que detreïa. En segon lloc, l'estructura de la propietat de la terra i, molt en particular, el motiu pel qual l'índex de concentració de la riquesa patrimonial era en realitat força més alt que el mostrat pel repartiment dels sòls cultivats.

En tercer lloc, la mena de lògica econòmica que regia el sistema de crèdit censalista, per medi dels quals els benestants de la zona, que gaudien d'oportunitats d'estalvi i liquiditat, explotaven -usuràriament, d'acord amb la noció de Marx d'aquest concepte- els petits productors endeutats. Un punt de connexió

entre els aspectes segon i tercer era la preferència mostrada pels creditors censalistes en traspassar als petits pagesos o menestrals la "quasi-proprietat" emfitèutica de les terres medios cres, i, amb elles, la corresponent càrrega fiscal. Dintre aquesta secció mereixien un capítol apart l'Església, que ocupava l'epicentre de la teranyina dels censals, i la discussió conceptual entorn les nocions de 'crèdit' i 'usura' referides a un sistema de préstec que, abans de la fallida de l'Antic Règim, rarament donava lloc a la inversió en millores productives.

La consideració darrera enllaça, de fet, la secció III amb la quarta i última del treball. L'objectiu originari del present estudi, en la seva vessant econòmica i agrària, era situar aquesta zona de Catalunya en la gradació de diversitats comarcals de l'"arrencada" agrícola, comercial i industrial del capitalisme català en el segle XVIII i primera meitat del XIX. Malgrat la focalització a Cervera -dels perills de la qual em va posar molt en guàrdia Ramon Garrabou-, ja de bon començament estava convençut de la impossibilitat d'explicar la trajectòria econòmica d'una ciutat sense situar-la en el seu contexte comarcal i nacional més ample.

Per servir aquest propòsit vaig recórrer a les nombroses enquestes realitzades en aquella zona per encàrrec de l'oïdor de la Reial Audiència Francisco de Zamora el 1789-90, i que després he pogut completar amb algunes de les "respostes generals" del 1716 -amablement facilitades per Enric Vicedo-, amb d'altres enquestes fetes a Cervera en el període estudiat, i -per suggeriment de Josep Fontana i Ramon Garrabou- amb els informes redactats per l'ocupació francesa en aquells arrondissements i

departaments els anys 1812-13.

La resposta de Cervera al qüestionari de Zamora, redactada pel regidor i erudit Andreu de Massot, té una entitat especial perquè conté un resum d'història local situada en la tradició literària reialista-filipista iniciada per Josep Corts. Les parts econòmiques i agràries són també molt valuoses i, complementades amb les altres trenta-sis contestes -que cobreixen una zona entre l'Urgell i la Segarra deliberadament àmplia, i que he buidat conjuntament amb Francesc Pomés-, permeten una reconstrucció a vol d'ocell del sistema agropecuari, l'estructura d'intercanvis comercials, el tipus d'indústria rural i l'emergència d'alguns efímers brots protoindustrials. Les observacions referents a dita zona contingudes al Discurso del 1780 de Jaume Caresmar, i a les notes d'Arthur Young al seu Viatge a Catalunya del 1787 acaben de completar la descripció.

He presentat un primer balanç d'aquesta reconstrucció al seminari organitzat el 1985 pel Centre de Treball i Documentació sobre "classes agràries i règim senyorial als països catalans" -recentment publicat amb el títol de Terra, treball i propietat-. Les crítiques i observacions rebudes m'han servit per tractar de perfilar millor el capítol tretzè de la secció IV que desenvolupa més en extens aquell primer esbós, matisant-lo en alguns punts però confirmant la valoració global de la trajectòria econòmica de la Segarra dins la Catalunya del segle XVIII: malgrat l'exportació d'aiguarent i certes manufactures rurals, i malgrat alguns febles símptomes d'activitats protoindustrials a la segona meitat del set-cents, el "mode de producció" bàsic va romandre inalterat en l'essencial, sense que el

mer aïllament dels centres comercials inductors d'intercanvis de llarg abast pugui donar compte del resultat.

Aquesta trajectòria, diferent a l'"arrencada" capitalista plantejada per Pierre Vilar a Catalunya dins l'Espanya moderna, pot considerar-se l'origen del decantament d'aquella comarca -progressivament ruralitzada i buidada d'habitants- cap a una Catalunya pobra. Reivindico la pertinència d'aquesta denominació, fins ara només emprada en alguns estudis econòmics sobre el repartiment interterritorial de la renda, precisament per evitar que la "immobilitat bàsica" de la Segarra, en relació a la via de transformacions cap al capitalisme industrial, s'entengui com un mer "estancament" que res tenia a veure amb la "modernització" experimentada en altres indrets. Que la Segarra no emprengués el camí de la industrialització capitalista no vol dir que romangués al marge del reeiximent industrial en altres parts de Catalunya. L'empobriment que sofrirà no ha estat resultat de la seva base natural -ecològicament més rica que l'estepa de les planes occidentals, per exemple-; és, en realitat, l'altra cara de la forma capitalista de dit creixement.

La immobilitat econòmica "bàsica" de la Segarra que presenten les enquestes i les impressions de viatgers entre 1770 i 1790, que reapareix en els informes francesos de 1812-13, i sembla mantenir-se a la Relación de l'intendent Vicente Frigola publicada el 1824, ¿persistiria també al llarg del vuit-cents? En aquest punt les discussions que he anat tenint amb Ramon Garrabou -que ja havia treballat la qüestió el 1962 i ho ha fet després en altres treballs sobre l'agricultura catalana del segle XIX- m'han ajudat molt a definir més clarament el meu punt de

vista. És innegable que amb el cicle vitícola lligat a la filloloxera la Segarra va trobar-se definitivament inserida en un mercat de productes agrícoles nacional i internacional del qual havia esdevingut del tot dependent. Simultàniament, les activitats industrials i de transport efectuades com a complement per unes explotacions pageses amb terra insuficient es van veure desplaçades pels productes de la indústria fabril i el ferrocarril. En definitiva, la Segarra en els temps de la restauració i els primers sindicats agrícoles era ja una comarca rural plenament absorbida pel capitalisme industrial català i espanyol.

El problema és, com en tants altres processos de "transició", determinar a la vegada una cronologia precisa i una atribució convincent de les causes o els mecanismes del procés. En aquest punt el meu argument retorna als censals, els delmes, les rendes diferencials de la terra, els guanys especulatius amb el control del comerç de subsistències, o qualsevol altra forma d'ingrés, estalvi i esmerç a l'abast de les classes benestants de l'Antic Règim: si la combinació de varies o totes aquestes formes d'explotar treball d'altri resultava més fàcil, més profitosa, segura o versàtil que la inversió en millores productives, la via del canvi en el "mode de producció" en direcció al capitalisme restava exclosa.

És per això que la discrepància amb els autors que consideren el censalisme de l'Antic Règim una forma de proporcionar als prestataris un crèdit "fàcil" i a baix interès, desborda l'estricta qüestió dels censals i vé a ser una dovella per a la segona part del treball. De fet -i encara que tot ixò sembli a priori força sabut-, no m'he adonat d'aquesta mena de corol.la

ri fins arribar yairebé al final. Quan fa tres o quatre anys vaig començar a fer-me preguntes sobre la naturalesa dels censals, només pretenia entendre els censals mateixos. Les discussions amb el grup d'historiadors del Centre de Treball i Documentació i, particularment en aquest punt, amb Alfons Barceló, m'han ajudat molt a concretar i afinar el punt de vista que es desenvolupa al llarg de les seccions III i IV. N'he avançat uns primers resultats en dos articles publicats a Estudis d'Història Agrària i Recerques, i la coincidència amb els que obtenen Llorenç Ferrer i Ignasi Terradas en altres parts de Catalunya m'han refermat en dit plantejament.

El punt decisiu de l'argument se situa en la relació recíproca entre rendes de la terra, beneficis de l'explotació agrària i interessos reals assolibles en el préstec censal. Si la rendabilitat mitjana de les rendes censals, els guanys especulatiu i l'acaparament de les poques terres bones era superior al benefici real que podia obtenir-se invertint en el conreu de la terra ordinària, i si dites formes d'explotar treball d'altri podien ser autoreproductives, això determinaria una actitud clarament rendista en l'esmerç dels benestants. Aquesta orientació rendista -que coexistia en determinats sectors i activitats amb l'àgio i especulació- implicava dues coses: d'una banda, els petits productors-prestataris no podien obtenir guanys, acumular estalvis i realitzar inversions; de l'altra, les classes benestants rendistes no estaven interessades en fer-ne i es desentenien de l'assumpció de costos productius. És a dir, l'alta rendabilitat de les formes parasitàries d'ingrés -relativa, és clar, al tipus de guany mitjà real, i al creixement de tota l'economia comarcal- portava a l'estancament endogen de les formes

de producció i consum.

Ramon Garrabou subratlla que els primers intents d'introduir millores en el conreu de la terra aparèixen, en les comptabilitats agrícoles segarrenques, abans de la febre vitícola lligada a la fil·loxera. Concretament, els símptomes més clars semblen situar-se a la dècada dels anys quaranta del segle XIX, quan Pascual Madoz confeccionava i publicava el seu Diccionario. Doncs bé, si aquesta cronologia és correcta, resulta coherent amb l'explicació suggerida. El 1841 s'havia abolit el delme, després d'una prolongada "vaga" en el pagament que es remuntava probablement fins a la guerra del francès. Al capítol 15 es de mostra que, si més no en els censals eclesiàstics, va transcórrer paral·lelament una altra "vaga de pensions" que tocava fons justament en acabar-se la primera guerra carlina. Dues de les principals formes tradicionals d'ingrés de les classes rendistes restaven així escanyades, i això havia d'esperonar el seu interès en incrementar la rendabilitat de llurs explotacions per l'única porta que restava oberta: la introducció de millores, efectuant inversions.

Però el retard respecte altres zones no seria debades. Les proves amb nous cultius toparien amb dificultats d'ordre ecològic, acumulades al llarg de molts segles en el palimpsest del paisatge agrari comarcal. Tret de les patates, "provarien" més els cultius de sempre: blat i -temporalment- el vi. A més, les noves indústries fabrils, la construcció ferroviària i del canal de l'Urgell, o el deute públic oferirien sortides que drenarien capitals cap a uns altres indrets. Hom assajaria implantar-hi establiments cotoners, i fins i tot alguna petita banca.

El final és prou conegut i eloqüent.

Si, vist de l'angle de les seccions I i II, el reialisme i el carlisme segarrencs suposaven -com a mínim en el cas de Cervera- la reactualització de tradicions plebeas i vilatanes molt anteriors, contemplats a la llum dels factors d'ordre econòmic desenvolupats a les dues seccions següents apareixen com una resposta dels petis productors rurals davant la fallida de l'Antic Règim i la vena antipagesa de la reforma liberal espanyola. En això l'exemple local corrobora els plantejaments de Josep Fontana i Jaume Torras.

Ernest Labrousse ha dit que la viticultura acostumava a canviar el "paisatge social" pagès, esdevenint una mena de pont que connectava el camp amb les noves idees i impulsos de la ciutat. A la vegada, l'especialització vitícola és considerada un prototipus de resposta positiva de l'explotació pagesa als estímuls del mercat. Totes dues coses troben, a la Segarra, una certa versemblança; però es tracta d'una versemblança tardana: Labrousse ens pot explicar moltes coses del cicle vitícola segarrenc els anys del ferrocarril i la fil.lixera, entre 1860 i el 1900.

En canvi, no sembla gaire aplicable a la viticultura local anterior, practicada en règim de policultiu intercalat en bancals amb cereals, olivera i ametllers. Malgrat que en el set-cents aquesta fórmula d'intercalació de cultius -que pot haver-se remuntat a la baixa edat mitjana- donava lloc a l'exportació de petites quantitats d'aiguardent cap al Camp de Tarragona, Europa i ultramar, no presentaria aquí les virtualitats innovadores del "paisatge econòmic i social" que es donaren en altres

comarques catalanes. Des del punt de vista econòmic, s'entén millor com a resultat lateral d'una inserció negativa en els mercats propiciada pels pagaments en metàl·lic que provocaven la comercialització forçada de les collites del pagès. És a dir, més d'acord amb A.V. Chayanov i W. Kula que no Labrousse. De la mateixa manera i en un altre pla, les actituds polítiques i els conflictes socials coetanis resulten intel·ligibles d'acord amb les valuoses troballes d'E.P. Thompson. Recentment Hans Medick i Maurice Aymard han combinat aquests diversos enfocaments en una síntesi analítica que m'ha resultat molt útil i estimulante.

L'avenç en la redacció del treball ha estat, doncs, força tortuós. Vaig començar escrivint els capítols que finalment porten la numeració del 9 al 11, perquè aleshores estava convençut que necessitava aclarir primer la qüestió dels censals per entendre bé l'estructura de la propietat de la terra. El fil em duigué molt més lluny d'on creia inicialment. Després vingueren els capítols 13-15 i una versió reduïda del capítol 9 que ha aparegut en forma d'article a Estudis d'Història Agrària. Aquest primer material fou llegit pel director del treball, Emili Giralt, i també per Ramon Garrabou, Josep Fontana i Jaume Torras. Tots ells em feren observacions i crítiques valuoses, i m'encoratjaren a seguir.

Els capítols reunits en aquest primer bloc pressuposaven una part anterior encara no escrita. Llavors vaig decidir començar pel principi, com és degut, capbussant-me en el problema de la guerra de Successió, el realisme vilatà i la lluita plebea contra l'absolutisme local. La redacció dels capítols 1 al

7 avançà d'una forma ja més normal, però també s'allargà imprevistament per les raons exposades al començament d'aquesta presentació.

La participació en el seminari sobre règim senyorial i classes agràries als Països Catalans em va fer interrompre aquest fil, i va precipitar la confecció d'un esborall dels capítols 8 i 12, que només parcialment tingué cabuda al llibre Terra, treball i propietat. Un cop enllestides finalment les dues primeres seccions, vaig desenvolupar en extens dit esborall sobre la trajectòria econòmica de la Segarra set-centista. Quan em trobava redactant la cloenda del treball em vaig adonar que calia canviar de lloc els capítols 14 i 15, que formaven part del primer bloc de redacció: no tant per una qüestió cronològica, sinó sobretot per donar més rellevància teòrica a la relació entre crisi del sistema censalista i símptomes d'innovacions agràries a mitjan segle XIX. El quadre-resum de síntesi, que es troba a l'apartat segon del capítol 16 i darrer, tracta de sintetitzar l'argument i suggerir algunes hipòtesis per a futures recerques.

Les dues dates que fiten l'arc cronològic del treball són, considerades aïlladament, tan arbitràries com sempre: 1702 és l'any de la concessió del títol de ciutat a Cervera de mans de Felip V; el 1861 va aprovar-se la nova llei hipotecària liberal destinada a ocupar el lloc deixat per les velles rendes censals esfondrades. Si la lectura de les pàgines que segueixen no permet establir una seqüència convincent entre tots dos fets, el propòsit global d'aquest treball haurà resultat fallit. Entremig hi ha excursions que ultrapassen totes dues fites cronològiques.

ques. Sobretot, fent marxa enrera, desborden la primera. Però no s'han de prendre més que com això, sortides furtives a la re cerca d'un "medi històric" necessari per comprendre el període analitzat.

L'ajut, la confiança i el respecte en els punts de discrepància oferts per Emili Giralt en la direcció del treball han estat fonamentals. La col.laboració pacient i constant brindada per Ramon Garrabou ha resultat inestimable. Moltes persones m'han facilitat la seva cooperació, m'han encoratjat o proporcionat materials, crítiques i orientacions útils al llarg d'aquests anys: Joan Antón, Alfons Barceló, Montserrat Canela, Montserrat Carbonell, Montserrat Duran, Llorenç Ferrer, Josep Fontana, Ramon Franquesa, Rafael Grasa, Josep Mª Llobet, Jesús Millàn, Francesc Pomés, Eva Serra, Ricard Soto, Jaume Suau, Jaume Torras, Josep Mª Torras i Ribé, Max Turull i Enric Vicedo.

En altres plans, fer l'esment dels deutes contrets pel suport rebut seria inacabable. A més dels quatre anys gaudint d'una beca de formació de personal investigador del Ministerio de Universidades e Investigación, el treball ha comptat amb un ajut a l'acabament de Tesis doctorals del Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya. Però entre tots els suports obtinguts n'hi ha dos que mereixen una consideració a part, donat que es tracta d'un generós oferiment del seu temps per part de dues persones que no participen dels habituals cercles acadèmics dels historiadors: Montserrat Niubó, que en els seus darrers anys al front de la biblioteca del Centre Comarcal de Cultura de Cervera em va permetre treballar, amb la seva presència i assistència, fora de l'horari establert; i Iñaki Núñez

qui, també fora del seu temps laboral en el Centre de Càlcul de la Universitat Autònoma de Barcelona, va donar-me un cop de mà sense el qual la primera pedra d'aquest treball encara no hauria vist la llum.

Horta, 15 de febrer de 1987

SECCIÓ I

NACIÓ, CLASSE I COMUNITAT.

LA GUERRA DE SUCCESSIÓ A CERVERA.

"BOTIFLERS", "VIGATANS" i TEBIS. UNA REVISIÓ NECESSÀRIA

1. Introducció.
2. Cervera, ¿una anomalia històrica?
3. Contra la versió conspirativa del filipisme cerverí: el de-
cantament de posicions.
4. A qui assenyala la repressió austriacista.
5. Sobre èxodes i devocions.
6. "Les coses de guerra són per los soldats".
7. Qui foren desafectes al Borbó.

1. Introducció.

"A l'igual que durant la guerra dels segadors, Catalunya, doncs, tornava a disposar dels seus destins i signava tractats amb les nacions estrangeres, rebutjava un príncep al qual ja havia jurat fidelitat, elegia i proclamava novell sobirà. (...)

Ara la sort ja era llançada. Catalunya es posava decididament enfront de Felip V i en front de Castella en la lluita dinàstica. Ara ni les més grans adversitats no la faran tornar enrera."

Catalunya? Així jutjava Ferran Soldevila, en la seva Història de Catalunya publicada el 1935, (1) la proclamació a Barcelona de Carles III com a rei d'Espanya, un cop l'esquadra alia da va reeixir a rendir la ciutat, al cap d'un mes de setge i en el segon intent.

Vint-i-set anys després Pierre Vilar posava el subjecte en entredit (2):

"...'la Catalogne' -nous disent-ils, comme si ce terme, à tous instants, recouvrait une réalité solidement définie- se prononce, après cinq ans de passivité apparente, contre la dynastie des Bourbons, en 1705, puis abandonnée de ses alliés, choisit en 1714 le chemin d'une résistance désespérée. Si l'on ne nous dit pas qui "se prononce", qui "résiste", au nom de quoi et avec quels moyens, aurons-nous pénétré vraiment dans la réalité historique?".

Un quart de segle després no coneixem encara amb precisió la geografia social dels decantaments polítics que el conflicte

successori va produir a Catalunya. Una absència tal -haver persistit en l'enfosquiment del problema descartant-lo com a tal-, ¿no palesa la força inhibidora dels mites? Joan Mercader i Ribba, en el seu valuós treball sobre la reforma absolutista borbònica, reconeixia "els signes inequívocs de brega intestinal" que la guerra de Successió va manifestar al Principat; però considerava tasca pendent la caracterització només dels qui "la veu popular motejà de 'botiflers'...".(3) En ometre l'altre cantó, ¿no implicava això seguir considerant "normal", gairebé evident, no problemàtica ni precisada d'explicació, l'adhesió catalana a l'arxiduc de la casa d'Àustria? Els botiflers serien l'excepció, l'anomalia que cal entendre.

En canvi, Pierre Vilar es preguntava, d'antuvi, per la localització social i geogràfica d'aquell "partit" que el 1705 va assumir la responsabilitat de signar un tractat amb Anglaterra, i d'induir el Principat a canviar de camp a Europa ensems que de sobirà a Espanya.(4) La seva aproximació al fet nacional català li feia conferir una gran significació a les profundes diferències entre els moviments de 1640 i 1705: l'encarrerament cap al candidat de la casa d'Àustria fou aquest cop la tria de grups coherents però força reduïts, tot i traduir aspiracions més amples. La seva elecció no reproduïa les resistències tradicionals, separatistes envers una Espanya decadent. Fou un intent ofensiu i dinàmic d'intervenir en els destins hispànics per part de "joves nobles i burgesos influents". "Un partit "popular"? Podem dubtar-ho. Car els pagesos -que són la major part del "poble"- només resisteixen esporàdicament".(5)

Aquest plantejament el feu assajar una tipologia temptativa

dels grups socials amb capacitat "dirigent" al tombant dels segles XVII i XVIII: una petita noblesa catalana de vella nissaga que oposava el seu patriotisme a les grans famílies nobiliàries castellanitzades segles enrera; (6) una burgesia rendista i privilegiada, que s'aproximava a la noblesa però mantenint -si més no en part, o a determinades zones- l'interès pels negocis mercantils; i una altra burgesia més modesta, propera encara als orígens pagesos, menestrals o del petit comerç, força estesa i emprenedora, l'amplitud de la qual compensaria la poca alçària individual del seu formigueig d'iniciatives. La guerra del 1705 hauria estat, segons el quadre hipotètic de Vilar, un afer "d'aquesta burgesia mercantil catalana que ha somniat d'esdevenir una altra Holanda per al 'comerç lliure'". (7)

Però en acabar d'escriure el mot -"burgesia"- Vilar mateix s'apressava a matisar-lo, concretar-lo i localitzar-lo. Una classe lligada al tràfec mercantil en una societat senyorial, no vella encara en l'esperit empresarial, amb una tendència a l'osificació rendista als seus esglaons superiors, i de poca volada en els inferiors, ni constituïa ella sola una "nació" ni podia trobar-se homogèniament representada a tot el territori. Les seves pretensions "dirigents" -projectades al conjunt de la monarquia hispànica- només poden entendre's per l'absència a Catalunya d'una gran noblesa que havia esdevingut forània i absentista. Per això, calia portar l'explicació del conflicte dinàstic "de l'ordre de la conjuntura general a l'ordre de l'estructura local". (8)

Fins aquí ha arribat Vilar, i aquí es troba situat encara, en bona mida, el problema. L'obra de Joan Mercader (malgrat no

referir-se directament a la guerra com a tal, sinó a les conseqüències político-administratives i fiscals) s'apropa en certs moments a una contextualització social i geogràfica de les forces contendents a l'interior del Principat. L'estudi en detall de la implantació de la Nova Planta a diverses poblacions el porta a reconèixer que "no tot Catalunya va comportar-se exactament enmig del terrabastall successori", (9) i a posar de manifest l'excepcionalitat de la resistència barcelonina per contrast amb la submissió "bastant pacífica" de la resta de Catalunya un cop els aliats lliuraren al Principat a la seva sort. (10)

Les dues constatacions expressen el distanciament produït -sota l'empremta de Vicens Vives i Pierre Vilar- respecte l'èpica "Catalunya" idealment unànim en la defensa de la seva identitat nacional (on hi cabien traïdors però no fissures locals o de classe) pròpia de la historiografia nacionalista anterior a la guerra civil. (11) Però la mateixa obra de Joan Mercader es ressenteix de la tensió irresolta entre aquesta orientació contextualitzadora que es deriva de la seva recerca, i el paradigma interpretatiu heretat que no acaba de trencar. Així, per exemple, escriu Mercader que "l'afiliació al partit de l'Arxiduc fou general al Principat (amb les excepcions ja conegudes de Cervera i les viles de Berga i Manlleu i Centelles)". (12) Arabé, del detall de la seva observació local se'n desprén una imatge força diferent (13):

"...voluntaris a l'exèrcit de la flor de lis eixirien, subvencionats o no, de Girona, exactament igual que de la "fidelíssima" Cervera, com de Berga i de Puigcerdà, places més o menys frontereres amb França, els veïns

de les quals es lliuraren -sobretot, els d'aquesta darrera vila- a l'espionatge militar... També a Tarragona... I a Vilafranca del Penedès, on una burgesia condecorada reeixí a navegar entre dues aigües... O a Mataró, convertida, en virtut de la seva ocasional rivalitat amb la capital..., en refugi dels barcelonins dissidents..."

És ben cert que, juntament amb Barcelona, van destacar-se del cantó austriacista altres poblacions com Vic i Mataró (però el 1713 els seus síndics es pronunciaren contra la resistència a ultrança), com Manresa (però una part de la ciutat va refugiar-se en la filipista Berga). També ho és que a Lleida, o a Agramunt, les forces borbòniques ocupants trobaren escassos partidaris per col·locar a l'administració municipal. Però les autoritats del municipi de Tortosa, en canvi, esdevingueren "prematurament borbòniques". A Girona l'esclat d'un moviment plebeu autònom que s'anava radicalitzant socialment ("se anava aficionant a son voler", segons la crònica d'un capellà de la Seu) va generar-hi una "plètorà de partidaris del règim borbònic". ¿Va ser una evolució semblant que va decantar les oligarquies vigatanes i mataronines a canviar de parer en el decurs de la guerra?. A Tarragona les forces filipistes només hagueren de moure algunes persones entre els ocupants del govern local. A Vilafranca del Penedès predominà la tebior, Roses i Puigcerdà serien filipistes, al contrari de Talarn i el Pallars...

¿Podem seguir parlant de "Catalunya" -de la majoria de les seves poblacions i habitants- com un "eix del moviment antiborbònic"? ¿Hem de seguir creient en l'austriacisme català majoritari com una norma, un apriori indiscutible? ¿No hauríem de consi

derar igualment excepcionals els casos extrems de Barcelona o Cervera, Berga o Vic, Puigcerdà o Mataró, amb tota una gradació de tebiors diverses entremig?

Això suposa qüestionar d'arrel el paradigma prevalent a la tradició historiogràfica catalana, enfrontar-se amb la inèrcia dels mites autòctons. Les darreres i interessants aportacions de Josep Mª Torras i Ribé, Núria Sales i Jaume Bartolí, entre altres, apunten clarament en aquesta direcció desmitificadora. (14) No és casual que hagin aparegut quan simultàniament un sector d'aquella historiografia, fent-se ressó del canvi de clima polític-cultural en els darrers deu anys a Catalunya, qüestiona "l'ambigüitat profunda del subjecte històric motiu de recerca" i proposa una història sense mites. (15)

No es tracta d'un programa nou. Sis anys abans Josep Fontana propugnava, "contra la història creadora de conviccions, que justifica i perpetua una determinada hegemonia social", una història-eina "que suscita la capacitat crítica i estimula la formulació dels propis judicis, tant respecte al passat com al present". (16) El segle anterior Karl Marx s'havia servit d'una metàfora més romàntica per expressar, de forma més general, la mateixa idea: el cervell dels morts encadena el dels vius. En això -no ser una novetat- els crítics d'aquest programa tenen raó. (17)

Si per distingir entre tres usos corrents de la paraula història reprenem la metàfora de Marx, podriem considerar el de curs del temps com un procés de reproducció i inhumació. Va colgant els episodis, les experiències, la memòria -la història en definitiva- dels qui viuen un temps i deixen després el seu

lloc a uns altres. Però els nouvinguts troben aquest lloc ja predisposat. Per reconèixer-lo (i reconèixer-se com a tal) cada nova fornada precisa culturalment (o ha precisat fins ara) del llegat d'una memòria col·lectiva que reb, com els esdeveniments passats que pretén reflectir, el mateix nom d'història.

Aquest traspàs continu de la "història dels morts" a la dels "vius" transcorre per una mena de filtres força afins, al cap i a la fi, a tots els altres instruments -institucionals, jurídics, econòmics, familiars- que regulen la reproducció socio-econòmica i moral. No és solament una comunitat humana genèrica que es reproduïx, sino una determinada forma de societat amb totes les seves estructures jeràrquiques, de riquesa i poder. Cal que en el decurs del temps i les generacions la societat segueixi essent la mateixa. I, en tractar-se de societats en conflicte interior, és important que aquells filtres culturals vagin oblidant moltes coses i desfigurant-ne moltes altres: perquè determinades idees sobre el passat poden contribuir eficaçment a conformar els vius amb la seva realitat present. Una realitat igualment conflictiva.

La feina de l'historiador crític (i la funcionalitat de les seves eines: l'examen documental i arqueològic, l'autocontrol reflexiu de categories i models explicatius, la contrastació empírica) vindria a ser, aleshores, la contrària de l'enterraments: exhumar els restes pervinguts (sempre esbiaixats) i confrontar-los amb les idees rebudes (inclòs el corpus científic acumulat en la pràctica prèvia de la mateixa operació), per cercar de recobrar un coneixement verídic, depurat de fantasmagories i silencis culpables.

La història dels historiadors pot considerar-se una altra i tercera història que lluita contra el mite, contra tota mena de mites generats en el procés de reproducció material, social i cultural. Encara que en vingui i, de vegades, hi torni. (18)

2. Cervera, ¿una anomalia històrica?

La historiografia tradicional catalana del conflicte dinàstic entre els pretendents de les cases d'Àustria i Borbó a la successió a la corona hispànica, anterior a la revisió escomesa per Pierre Vilar, Joan Mercader, Jaume Bartrolí, Núria Sales, Josep Mª Torras i Ribé, i altres, (19) tot pressuposant una identificació general del Principat a la causa austriacista, converteix l'actitud de Cervera i altres poblacions catalanes filipistes -Berga, Manlleu, Aiguafreda, Centelles, Tagamanent- en una anomalia.

El treball d'Agustí Duran i Sanpere sobre Felip V i la ciutat de Cervera, tot i el seu notable esforç en contextualitzar l'alineament de forces produït a la localitat i la comarca, i en desmuntar el mite realista autòcton, pateix en part de l'esbiaixat pressupòsit de considerar el filipisme català una anomalia històrica: "si de fet existí l'isolament voluntari d'una vila -Cervera en el nostre cas- com un illot enmig d'un mar esvalotat, cal veure d'esclarir les causes i els límits veritables d'un fet tan extraordinari," (20) escribia de bon començament. L'explicació d'aquest "illot isolat", estrany per definició, rau segons Duran i Sanpere en l'activitat d'una minoria partidària de Felip V integrada per membres de l'"estament principal de

la població": nobles, doctors, i gent com l'apotecari i historia dor apassionadament filipista Josep Corts; un petit però actiu grup que dominant l'aparell municipal hauria determinat el destí local en el conflicte.

Però aquesta atribució de les inclinacions filipistes a una minoria benestant dominant casa ben poc amb significatius detalls del relat que ens proporciona el propi Duran, i del que podem re construir amb altres fonts. (21)

3. Contra la versió conspirativa del filipisme cerverí: el de-
cantament de posicions.

Ja el 1701, quan Felip V féu estança a Cervera per primer cop, el Consell de la vila va demanar a les persones gaudint de privilegi militar de la ciutat i la comarca de concórrer a la re buda juntament amb el cos del Comú, segons costum habitual en aquests casos. Cap senyor va acudir-hi. Només en Magí de Vila llonga, capdavanter de la causa austriacista a la Segarra, i en Francesc Vega, van excusar la seva absència. Aquest indicati d'una hostilitat dels senyors de la rodalia envers la nova dinastia, i potser cap a la pròpia ciutat de Cervera, és interpretat per Duran com una enemistat entre nobles residents a dintre o a fora de la vila, i sitúa en els castells i masies fortificades de la comarca les primeres tertúlies entre nobles i lletrats al voltant del testament de Carles II i l'adveniment de Felip d'Anjou. (22)

Assetjada Barcelona per les forces de l'Arxiduc Carles el 1704-1705, la inicial actitud de lleialtat envers el monarca que tot just feia dos anys havia concedit a Cervera el títol de ciu

tat l'hauria adoptat -sempre segons Duran- la paeria. Els paers havien convocat informalment al nucli benestant de la ciutat format per petits nobles, doctors i preveres, com eren en Josep Vega, Galceran de Villalba, Manuel Meca, Francesc Sabater, Francesc i Josep de Moixó, Bonaventura i Joan de Montaner, Francesc de Casanoves, Francesc Nuix, Jaume Castelltort, Francesc Cerveró, Josep Parelló o el ja esmentat apotecari Josep Corts. "Aquests formaven el partit filipista" -escriu- "i eren l'estament principal de la població." (23)

Ara bé, rendida Cervera a les forces austriacistes sota la direcció de Magí de Vilallonga, és el mateix Duran qui ens diu que el veguer de Cervera don Francesc de Moixó "comandà la companyia de soldats que formaren el sometent contra Barcelona i demostrava tanta pressa a partir que no volia esperar que recaigués acord sobre la soldada que els corresponia." Com també que el càrrec de síndic a les Corts convocades per Carles III va recaure en el notari Cristòfol Nuix, cosí germà del domer de l'Església parroquial participant d'aquella mena de conspiració pro-borbònica local. Els paers van romandre en el càrrec i "defet, si més no, Cervera es comportava com altres poblacions sotmeses i adherides al partit de l'arxiduc." (24)

L'aparició de les tropes de Felip V a l'Urgell i els preparatius de l'evacuació austriacista de Cervera van galvanitzar de cop la fidelitat filipista d'aquests llinatges benestants, uns membres dels quals trobem ara decantant-se en un sentit mentre els seus parents més propers ho fan de seguida en el contrari quan canvien les tornes.

Segons el relat, que protagonitzen sempre els mateixos cog

noms, el previsible canvi de mans en el transcurs de les operacions militars va estendre l'angoixa i la indecisió talment una amenaça sobre un formiguer. Francesc Cerveró hauria trobat Jeroni de Moixó (25) a punt d'eixir cap a Tàrrega mentre davant la casa dels Meca, el prevere i doctor Joan Nuix, cosí germà del que volia partir, discutia la jugada amb el doctor Francesc Casanoves i un tal Domènec Puig. Els mateixos paers que Duran havia prèviament considerat suspectes d'ocultes simpaties filipistes acordaren informar Magí de Vilallonga d'aquest formigueix d'indecisions que podia acabar en sedició local envers el proclamat rei Carles III. Més concretament encara, tancaren les portes de la ciutat a Bru de Cardona, aquest sí ja decididament partidari de Felip V, recomanant-li "que prengué paciència que tota vegada que no feia tramuntana, ja podia dormir al defora." (26)

A la nit, prossegueix Duran, "els paers i els altres personatges de la Junta anaren al portal, i pel camí oïren crits de visca Felip V i veïeren a la claror de la lluna i dels llums encesos que hi havia a les finestres d'algunes cases a don Bruno de Cardona en companyia d'uns vint homes, "gent ordinària de la present vila" que cridaven visca Felip V. Els paers maldaren per a fer-los callar, i veient que anava acudint més gent, digueren a don Bruno de Cardona que es retirés a una casa veïna..." (27)

Ningú no va fer-los cas i Bru de Cardona fou acompanyat per la turba de "gent ordinària" fins a la seva casa del carrer Major enmig d'aclamacions filipistes. Finalment, la paeria va acceptar de preparar l'acolliment de les forces del rei Borbó. Jeroni de Moixó va organitzar una coronela (28) per guardar les muralles, i n'eren capitans en Josep Nuix, Francesc Cerveró, Fran-

cesc Sabater i de Meca, Bonaventura Montaner, Bonaventura Montserrat, Josep de Moixó... Aviat s'assabentaren que les tropes de Felip V passaven de llarg i les de l'Arxiduc Carles retornaven després d'un replegament tàctic. Únicament en Jeroni de Moixó fou del parer de resistir-se a caure novament en mans dels partidaris de la Casa d'Àustria. (29)

4. A qui assenyala la repressió austriacista.

Llavors s'esdevingué allò que probablement féu quallar definitivament la composició de forces en joc: el 3 d'abril de 1706 les forces austriacistes manades per Enric Darmstadt empresonaren dos paers i vexaren tots els habitants de la ciutat obligant-los a destruir -alguns nusos i tot- les muralles, mentre saquejaven llurs cases durant vint-i-quatre hores. Prengueren part en el saqueig molts habitants del "país", és a dir de la Segarra i l'Urgell, acudint-hi amb carros i bagatges. Simultàniament una reunió de síndics de poblacions veïnes acordava la tramesa d'un diputat a Carles III per sol·licitar la supressió de tots els privilegis de Cervera. (30) L'enrunament total de les muralles en el termini de quinze dies, impracticable, fou commutat pel proveïment de setanta homes armats i pagats, mentre els eren retirades als veïns totes les armes, i intervingudes les cartes. Quan l'exèrcit de Darmstadt féu via cap a Barcelona va costar-los sis-centes dobles lliurar-se d'un nou saqueig. (31)

Duran mateix contrasta l'encrueliment envers la població menuda demostrada a partir d'aquest moment, amb el tracte ben poc sever rebut per aquells qui haurien d'haver estat considerats,

segons l'explicació conspirativa del filipisme de Cervera entès com anomalia, els impulsors de la proclivitat borbònica. Els paers empresonats tornaren a Cervera en dos mesos, mentre Josep Corts i d'altres encartats eren alliberats ràpidament, o simplement exilats en indrets propers, mercès a les influències de pa^urents i amics. Jeroni de Moixó, l'únic que restà retingut, fou bescanviat per un presoner de l'altre cantó. (32)

Entretant els paers, que no havien estat mai revocats, col.laboraven, i encara discutien, amb l'administració de Carles III. No podem atribuir-los l'autoria de la negligència o la complicitat de la població cerverina que permeté a les forces filipistes d'emportar-se per sorpresa les municions acumulades pels austriacistes a la ciutat. El càstig mateix assenyala els sospitosos: foren novament saquejats els ravals i destruïts els sembrats. Desconeixem els semblants anònims d'aquests possibles col.laboradors cerverins amb les forces de Felip V, submergits com estaven entre la gent comuna contra la que s'adreçava, indiscriminadament i violenta, la repressió austriacista. Però si a Cervera hi hagué realment mai una veritable conspiració filipista, és força inversemblant que fos protagonitzada per aquesta crema benestant de la ciutat, amb cognoms ben coneguts, que sabia mantenir-se prou bé en l'oportunista paper del trànsfuga polític.

5. Sobre èxodes i devocions.

Un cop identificada Cervera com un blanc filipista a punir pels de fora, i les forces austriacistes com a enemigues (o amigues dels enemics) de tota la comunitat ciutadana pels de dins,

tot allò que s'esdevingué després de 1706 no exigeix pressuposar cap especial devoció de la gent envers abstractes drets successoris d'un o altre pretendent; com tampoc envers uns no menys abstractes -als ulls de la gent menuda d'una petita ciutat de la Segarra- privilegis de tot el Principat, els principals gaudi-dors dels quals eren la noblesa i el patriciat barceloní enquis-tats en l'aparell de la Generalitat, quan començaren realment a córrer perill en haver pres partit les institucions catalanes per un candidat a la successió que les lliurà després a la seva sort. (33)

La dinàmica pròpia del conflicte bèl·lic, determinat en darrera instància per interessos de monarquies rivals a escala europea, s'imposà per damunt de qualsevol altra voluntat, i en particular sobre la de la gent menuda entre la qual el sentiment més comú fou probablement, com ha escrit Núria Sales, la impopu-laritat creixent de la guerra mateixa, i envers ambdós exèrcits, que es trasllueix en aquest rodolí d'un home nu que es grata les puces (34):

"Carlos Terç y Felip Quint

Me han deixat ab lo que tinch".

Aquest gravat contemporani podria ser també la viva imatge, força literal, de l'humiliat veí de Cervera que es veia nu ender-rocant per la part de fora les muralles mentre sentia com a din-tre li prenien o destrossaven tot allò que tenia.

Si cap a les darreries del conflicte, en determinades comarques, la ruptura d'una autoritat legítima pogué de vegades propi-ciar l'expressió d'una resistència antiborbònica amb un projecte popular autònom, que prenia certa fesomia de revolta social, con-

vé recordar que de tota manera aquesta insurrecció tardana fou traïda no només pels interessos diplomàtics i militars de les monarquies absolutes en pugna, sino molt més properament també per les mateixes institucions catalanes que portaren a Barcelona a una resistència final tan heroica com inútil. (35) En qualsevol cas, aquesta trajectòria no té res en comú amb la viscuda per la comunitat de Cervera, entenent per tal sobretot l'anònim gruix pagès i menestral de la ciutat.

Les successives ocupacions de Cervera per les forces d'un i altre bàndol amb els consegüents saqueigos, cremes i tales del terme practicades pels austriacistes; l'organització primer d'un regiment per a la pròpia defensa -del qual fou tinent coronel en Josep de Vilallonga i de Saportella, germà del noble capdavanter de l'austriacisme a La Segarra-, i després de l'anomenat Regimiento de los Naturales de Cervera; el colpidor èxode a Lleida de sis-cents setanta-cinc cerverins l'any 1712, encapçalats pels paers i amb el segell de la comunitat, durant onze mesos: tot això pot contrastar amb la tebior i la indecisió inicials que Josep Mª Torras i Ribé ha observat com a tret general en l'actitud de les poblacions més importants del Principat, i amb el poc entusiasme en el reclutament de voluntaris per lluitar per l'Arxiduc d'algunes localitats com Igualada, Reus o Blanes. (36) Però un cop definit el complexe decantament de forces -procés en el qual la remarcable identitat de Cervera com a comunitat amb una trajectòria històrica particular sí que deuria pesar, i molt- fidelitats, èxodes i reclutaments voluntaris s'expliquen senzillament per la terrible marxa de la guerra mateixa.

No cal suposar cap especial ardor fidelíssim en el vianant

cerverí que marxava precipitadament cap a Lleida abandonant la seva ciutat, altre que l'apreci de la pròpia vida i la por a l'escalada de represàlies austriacistes. També Tàrrrega fou evacuada el 1706-1707 en ser plaça oberta que canviava constantment de mans. I segons la crònica de la guerra escrita pel pagès Aleix Ribalta, de Palau d'Anglesola, l'Urgell sencer va despoplar-se l'estiu de 1707 tement les forces borbòniques que havien assetjat Lleida (37):

"Als primers de juliol se despoblà tota esta terra i les eres eren totas paradas i al pondres lo sol marxà lo poble tot junt; pararen en Muntaler, y lo endemà en Agramunt, y de a allí se anaren repartint. Nosaltres paràrem en Guissona... y de allí pararem en Cardona...; quedaven los blats a batre a mitges, y venien les partides de Carlos y moltes voltes, després de estar net, lo preniem; eixos treballs eran per tot lo Urgell, y de diro a trobarsi és molt distant; tots los dies se trobaven les partides, per ser la una armada al siti de Leyda, y la de Carlos 3 anave divagant per lo Urgell.

Per Sta. Catarina se tornà a poblar lo Urgell; per los carrers y havia herbas (...) Lo qui governava la armada del citi de Lleyda eran Orleans y Barvich (Berwick), y com ley portaren la notícia que esta terra se havia despoblada, com era home de molta experiència, digué que yan vindria lo ivern, que nos treuria de la muntaña y hauríam de tornar per forsa en nostra casa; així matei va sucsohir..."

6. "Les coses de guerra són per los soldats".

Aquest interessant relat escrit per un pagès acomodat, moderadament simpatitzant de la causa austriacista, és un altre punyent testimoni de la guerra viscuda com una terrible calamitat causada per unes forces militars contendents que es servien com a instrument d'una població civil del tot aliena als seus motius. "Mentres estava sitiada Lleyda -va escriure el pagès Ribalta, no gens amic de la causa del Borbó- la armada de Carlos III era en las Borjas, y tenie posats tres mil cavalls portuguesos, que van pillar tot lo gra de esta terra, y de casa sen portaren 1.300 quarteres..." Havent tornat del temporal exili al Solsonès, el 1708 "venian las partidas de Lleyda, se mon portaren totas las pallas, sens quedar cosa... que casi lo Urgell quedà sens cavalcadures."

Les forces borbòniques parades a Lleida, potser en un gest polític envers el paisantge hostil de l'Urgell, van abastir-lo regularment des d'Agramunt: "La infanteria venia ab tres o quatre cortans de blat en la muxilla, y los paisans lo compraven per alimentarse per no haver quedat cosa, ni menos se sembrà dit any. La armada de Carlos III se trobava en Igualada, y quant a la part de Montblanch... y aquells homens ques levantaren en lo any 1705 en títol de Miquelets pararen en lladres, y estos eran los que feian més mal en lo pahís."

La situació descrita reproduueix de cap a peus la referida per un altre pagès, Martí Vidal de Sant Martí de Tous, un segle i mig més tard a la guerra dels Set Anys. La pagesia cercava amagar els queviures de la rapinya dels contrincants ("lo poch del Pa teníam lo... posàvem dins un sach y lo colgàvem entre lo

fem"), sense distincions de bàndols: "lo un dia venian las partidas de Lleyda i altres dias les de Carlos III, y entre uns y altres no nos deixaven cosa." Per protegir-se col·lectivament, els comuns mantenien una doble administració paral·lela, "que moltes vegades ne he vist a molts pobles salvaguarda de Felip Quint y de Carlos III." Això implicava, evidentment, el pes d'una doble fiscalitat extraordinària per la guerra.

L'èxit militar depenia del fiscal, i tots dos cantons exigien fins el límit, sense estar-se de cobrar a punta de fusell i prenent hostatges: "...que si ...no portaven lo que demanave, sen portaren un regidor pres, y los gastos que ocasionaren als Comuns importavan moltas doblas. Sols te diré, ...en la cullita se va aver de posar lo Comú una sisena de tots los grans per accontentarlos..., y del any 1712 fins el any 1728 lo Comú portà sempre un dotsè, y alguns anys quinsè per pagar los intereses dels censals manllevava lo Comú per los grans gastos porta la guerra." Tots aquests mals venien sempre de la ciutat, d'on no més podia esperar la pagesia rebre garrotades: "Y perquè conegas la autoritat que té Lleyda y el dany va donar per esta terra, i aquells baluarts nous, que vuy són cerca del castell, los feren fer als comuns de tota esta terra; en est poble de Palau va durar dos anys; cada dia dos carros..., y durà mols temps lo haver de donar set terralloners tots los dies... Y te diré més, que mentres feian eixos baluarts, que qualsevol qualitat de persona que anàs a Lleyda, al eixir ya tenia un sarrió a punt, y ley feian pujar una carga de arena dalt al castell... Les pedres de les portalades les feian pujar als paisans ab bayarts, quels cuidaven fer rebentar, y sempre la gran garrotada per atur

dir lo paisanatge."

Tot infortuni venia de ciutat, fora d'un que campava sempre per la terra: les partides de voluntaris que vivien sobre el terreny i esdevenien en el decurs de la guerra el pitjor d'aquests assots, per afegit i imprevist. "Com la justícia no tenia gran poder entre los miquelets y voluntaris, prenian al pasà tot lo que podian, y ab algunas casas que estavan acomodadas los oposaven que eran Butiflers, y prenian lo amo de la casa y lo composaven, a qui vint, a qui coranta y fins a cent dobles composavan de eixa conformitat."

Quan podien seleccionar, aquestes forces guerrilleres mantenien un cert criteri de classe a l'hora d'executar la seva "justícia" ("botifler", per a ells, unia encara els dos significats, social i polític); però si la necessitat apretava, acabaven "composant" a dojo. Composició: exactament el mot que aplicarien les partides reialistes i carlines la propera centúria!

Totes aquestes coincidències no són casuals. Es tracta dels trets comuns d'una estructura molt vella: la guerra a l'era absolutista, amb exèrcits a soldada i participació de partides de voluntaris guerrillers que li conferien, en un grau variable segons els casos, una certa fesomia de guerra civil amb connotacions classistes. Independentment de qualsevol mena d'objectius i motivacions de les forces en conflicte, el gruix de la població rural no combatent vivia aquesta forma de guerra com un espantós flagell.

Al principi dels relats es nota encara alguna espurna de decantament en el pagès posat a cronista, una certa parcialitat

que permet copsar les seves simpaties inicials per una de les causes bel.ligerants. De tota manera, l'expressió d'aquesta inclinació es manifesta de forma passiva i prudent. Pel pagès del Palau d'Anglesola l'austriacisme de l'Urgell, o el de tota la "província", es palesava -fora dels voluntaris que s'alçaven- en la facilitat amb què l'arxiduc les conqueria.

Però després entraria en escena l'altre exèrcit, i la guerra començaria de veritat el seu curs. Llavors cap simpatia valia les destrosses que costava el xoc. Aquesta era la lliçó que impel.lia a pagesos prou benestants per poder agafar la ploma a relatar l'experiencia viscuda i prevenir les noves generacions:

"Assí te fas un resumen... dels treballs porte la guerra..., y així te advertesch que si mai veus guerra, nos pot fiar cas de niñ gú..., per exemple auràs tingut un official allotjat en ta casa en temps de guerra; per acàs... te farà grans agasajos, te preguntará ques conte de nou al poble, o en aquells paratges ques trobela ultra armada; també te dirà si tenen molts soldats, y si tu ley res pons res del que ell te pregunta, perdut..., y lo fi del official es si és Capità, perquè lo General lo fase Coronel, y que tu te perd; com ell fase son negoci a ell no se lin donará cosa; y la resposta deu fer lo paisà és "que yo no em cuido de aqueixas cosas, só ho me de mon treball", que les cosas de guerra és per los soldats..."

Quan va escriure'l Aleix Ribalta a mitjan segle XVIII, aquest assenyat advertiment per l'esdevenidor estava ja tenyit també pel pessimisme escèptic d'haver-se perdut la causa en què havia simpatitzat, haver rebut el càstig polític i fiscal del

rei Borbó, i haver vist de tota manera assentar-se sòlidament el nou règim. Això feia diferent el seu record de la vivència dels habitants de Cervera, majoritàriament simpatitzants del partit oposat, que veieren els seus privilegis en perill amb l'entronització de Carles III, i que després de patir la guerra la causa del "seu" rei va alçar-se amb la victòria militar.

Però era una diferència que afectaria sobretot la postguerra, i la fase de consolidació dinàstica borbònica. Els assots bèl·lics havien estat al cap i a la fi força simètrics, al marge de qui empunyés el flagell en cada cas. Separem doncs devocions polítiques de la població civil i èxodes que la guerra va forçar-los a emprendre. I, tanmateix, no és gens negligible la forma que prengué aquella fugida col·lectiva de Cervera, amb el segell de la ciutat al davant simbolitzant la continuïtat legítima del Comú com a tal, per les seves conseqüències en el refermament del sentit de comunitat, i en unes coordenades ideològiques determinades.

7. Qui foren desafectes al Borbó.

Contrariament a la hipòtesi d'un protagonisme oligàrquic en el decantament filipista de Cervera, més suggerida que desenvolupada per Duran i Sanpere, allò que caracteritzà la trajectòria de la ciutat en la guerra de Successió no fou precisament l'actitud de les autoritats municipals i dels llinatges benestants, que com arreu de Catalunya tot sovint tenien parents en els dos cantons que s'ajudaven mútuament en les situacions compromeses, i sabien mudar oportunament de camisa quan començava

a ser-ho massa. Va ser una voluntat més anònima, més de baix, i probablement molt arrelada en la conformació històrica del sentit tradicional de comunitat a Cervera, la que propicià la inclinació cap a Felip V, moltes vegades a desgrat de les autoritats i els poderosos, i contra ella es dirigí la venjança ben terrible de les forces austriacistes.

La millor prova d'això és precisament la "Lista de los Particulares de la Ciudad de Cervera que se reconoció ser Mal afectos á S.M." que es troba en els fons de l'Audiència signada el 9 de gener de 1716 pel confident expressament enviat a les poblacions catalanes per fer aquesta averiguació. (38) Hi trobem un total de 39 individus, quantitat remarcable si la comparem amb els catorze d'una vila tan marcadament austriacista (i anticerverina) com Agramunt. Però allò que més extraordinari resulta d'aquesta informació policial és (i novament en contrast amb Agramunt on no hi ha cap "don", cap "doctor", cap prevere) l'entitat dels personatges que ens aparèixen:

don Francesc de Moixó
don Josep Rafael de Moixó
don Antoni de Moixó
don Galceran de Villalba
don Lluís Llúria
don Manuel Meca
don Francesc Vega
don Antoni Vega
don Manuel Torres
don Celerí Pedrol
don Magí de Casanoves i de Montserrat

don Àngel de Montserrat
 don Bonaventura de Montserrat
 don Josep de Montaner
 doctor Francesc Cerveró
 doctor Josep de Niubó
 doctor Pere Joan Castelló
 doctor Josep Solsona
 Bru Perelló
 Josep Solsona
 Hipòlit Solsona...

Segueixen un mercader, un negociant i un marxant; un boto-
 ner, un ferrer i sis corders; i a la fi de la llista, sis preve-
 res: el rector i degà de la comunitat doctor Antoni Jofre, el
 domer mossèn Francesc Mora, el també domer mossèn Antoni Pere-
 lló i tres beneficiats més. En total: catorze gaudint de condi-
 ció nobiliària o amb tractament de "don"; quatre doctors a ca-
 vall entre les lleis i les senyories -i encara notem l'absència
 del doctor Cristòfol Nuix que fou síndic a les Corts de Carles
 III: aconseguí el seu cosí domer de l'Església parroquial, més
 inclinat pel partit Borbó, d'evitar la delació?--; sis cler-
 gues parroquials, la meitat dels quals ocupant els càrrecs supe-
 riors de la Comunitat de preveres; i només tres comerciants i
 vuit menestrals: els austriacistes ceriverins no presenten pas
 una fesomia plebea i popular! Curiosament també la mateixa re-
 lació per Berga, població igualment filipista, presenta en una
 llista de dinou noms sis doctors o amb tractament de "don", qua-
 tre amb oficis considerats d'"artistes", i un marxant, contra
 set menestrals i només un pagès. (39)

A la llista de Cervera hi trobem personatges que Duran i Sanpere donava per integrants de l'activa minoria benestant que hauria d'haver encapçalat el filipisme a Cervera: el doctor i senyor de Guspí en Galceran de Villalba, en Manuel Meca, don Francesc de Moixó, don Bonaventura de Montaner, el doctor Francisc Cerveró. Quan el personatge no coincideix, de tota manera es tracta de gent amb vincles familiars molt estrets amb altres individus reconegudament partidaris de Felip V, com els Francesc i Antoni Vega, en Josep de Montaner o Bru Perelló. Però a més de fer inversemblant l'explicació massa fàcil d'una falsa i mal plantejada anomalia històrica, aquesta llista resulta sumament il·lustrativa de les intencions de les noves autoritats borbòniques que dominaven militarment el Principat un cop caiguda Barcelona.

A la proposta de candidats als nous càrrecs de regidor perpetu adreçada a l'Audiència el setembre de 1717 (40) hi trobem, el cinquè de la llista, a don Josep de Moixó i Borràs. És el mateix que apareix en segon lloc a la llista de sospitosos amb el nom de Josep Rafael de Moixó? Tot sembla indicar-ho. Era, a més, nebot del primer dels delatats per austriacisme, en Francisc de Moixó. Però Josep de Moixó podia obviar tot el període anterior i citar com a mèrits haver estat capità del Regimiento de los Naturales de Cervera format sota la protecció de Felip V, i haver perdut un braç en combat. També el curriculum de Bonaventura Montaner començava amb el comanament d'aquest regiment, "en cuyo ejercicio manifestó su zelo sobre las evidencias que ya de antes tenia dadas a favor de la Real Causa"...; però hi ha un Josep de Montaner a la llista de sospitosos.

Bonaventura Montaner seria el primer dels regidors de Cervera nomenats el 1718, juntament amb en Josep de Moixó, don Gaspar Mir (ex-sergent d'aquell regiment), don Isidre Sabater (ex-capità), don Francesc de Sabater i Meca (fou subdelegat de la superintendència i "de conocida familia y de no inferior lealtad habiendo padezido rigorosas carzeles y destierros y casi de continuo sido preso ô confinado en alguna parte mientras duró el gobierno enemigo"...), el doctor Jaume Castelltort, l'apotecari Josep Corts (paer en l'èxode de 1712 i ex-capità del regiment) i el confiter Josep Móra (també ex-paer i ex-capità). En Ramon de Navés, ennoblit per Felip V el 1702 i que encapçalà la paeria durant tota la primera fase d'incertesa del conflicte, no fou pas recompensat. (41)

Però si inicialment encara l'Audiència va tenir en compte el grau de fidelitat mostrada a la causa guanyadora en els nomenaments de regidor perpetu, malgrat els casos força dubtosos dels Moixó i Montaner, ben aviat el criteri emprat seria un altre. El 1718 passaren per alt els dubtes que podien suscitar dos casos entre vuit, probablement per deixar ben clar el criteri de prelatió preferent dels nobles, i en el seu defecte dels doctors, sobre les condicions i oficis considerats inferiors (i què difícil els deuria resultar de trobar-ne a Cervera, lliures de tota sospita, després de la llista feta pel confident!). Després la mànega va anar fent-se més ample en relació a les exigències polítiques referents al passat i més estreta en la imposició d'una rígida jerarquia estamental en l'accés a l'aparell de poder. (42)

El mateix doctor Pere Joan Castelló, que havia estat denun

ciat com a poc fidel al Borbó, era encara el 1718 clavari de l'Ajuntament. Els mateixos Bru Perelló i Celerí Pedrol també denunciats els trobem de regidors perpetus en el llibre del cadastre i del manifest de 1744, i els propis llibres ens diuen del denunciat notari Josep Solsona que estava en aquella data servint a la Cúria del Corregidor de Cervera. Un don Francesc de Niubó, probable descendent del doctor Josep de Niubó denunciat, ens apareixerà de regidor degà de l'Ajuntament dels anys se tanta tractant d'evitar la intervenció dels gremis en els afers del Comú.

També a Cervera, com arreu del Principat, la norma fou la continuïtat en el poder local de les antigues oligarquies que s'adaptaren ràpidament al nou règim superant la seva anterior divisió, i un reforçament extremat d'aquest incrustament en l'ad ministració municipal per l'aristocratització de totes les insti tucions i la supressió de qualsevol forma de intervenció o con trol en els consells pels habitants de la comunitat, resultants de la Nova Planta. Però no era precisament la fidelitat mostra da per aquesta oligarquia en la guerra de Successió allò que en aquest cas era recompensat.

La voluntat prioritària del nou règim era atraure's la noblesa i la crema dels doctors i artistes desitjosos d'ennoblir-se, cercant la seva col.laboració en el funcionament de les ins titucions a canvi de garantir-los, a més de la continuïtat del règim senyorial i les jurisdiccions baronials, l'accés privilegiat a l'aparell de poder. Practicades habitualment per tota monarquia absoluta, aquestes prioritats aconsellaven fer ulls grossos al comportament d'aquestes capes socials en la fase pri

mera del conflicte successori -durant la qual s'havia precisament produït el decantament de les posicions- comportament força vegades expectant, ambigu, vacil.lant i sobretot oportunista. La lleialtat i devoció envers el corrupte funcionament de les noves institucions aviat substituiria el record de les manifestades en la passada guerra. (43)

LA CONFORMACIÓ HISTÒRICA DEL MITE REIALISTA CERVERÍ

1. L'autoria del mite reialista i el llistat ritual de privilegi.
2. Els orígens de Cervera i l'ambigüitat del senyoriu.
3. Reialisme, tiranicidi, lluita antifeudal.
4. El dret de veïnatge, de la crisi feudal a l'absolutisme.
5. L'erosió del veguer, o del rei com a senyor.
6. Ofrenes al rei-protector, exempcions del rei-exactor.
7. La quística i les finances del Comú.
8. L'aigua per a qui la mereix.
9. "Ad futuram rei memoriam": els de Cervera no paguen delme.
10. Una vila antisenyorial? L'oligarquia patrícia en el govern local.

1. L'autoria del mite reialista i el llistat ritual de privilegis.

Agustí Duran i Sanpere sembla atribuir l'autoria del mite reialista-filipista cerverí a l'apotecari Josep Corts i a la seva història (que no va reeixir a publicar) Estado Antigo y Moderno de la Ciudad de Cervera, completada entre 1723 i 1740.

(44) És cert que Corts va fer una reconstrucció de la trajectòria històrica de Cervera amb la intenció de demostrar l'existència d'una constant fidelitat dels cerverins cap als seus monarques-protectors. També ho és que el relat de Corts, i molt en particular l'enumeració ritual de tots i cada un dels privilegis de què gaudia la ciutat (amb els corresponents encapçalaments de gratitud reial), considerada prova evident d'aquella fidelitat, la trobem calcada de Corts a la part històrica de las Noticias de la Ciudad i termino de Cervera en satisfacció al interrogatorio que el Señor Don Francisco de Zamora envió al Doctor Don Andrés de Massot, (45) redactada el 1789; i, de la mateixa manera, la tornem a trobar incorporada a la Guía Histórico-Descriptiva de la ciudad de Cervera de Faust de Dalmases i de Massot, d'una banda, i als Anales de Cervera de Joan Franquesa Gasol de l'altra, publicats respectivament el 1890 i 1891.

(46)

Però que Josep Corts posés per escrit el mite, impulsat pel profund esquinçament viscut durant la guerra de Successió i el rencor provocat a la resta del Principat pels privilegis rebuts després per Cervera, no vol dir que en fos l'inventor. En qual sevol cas seria només l'artífex de l'inici de la vida literària

del mite, no de la seva conformació.

De fet, el nucli argumental desenvolupat en l'Estado Antiquo y Moderno de la Ciudad de Cervera ja era present abans en un manuscrit molt més breu del propi Josep Corts, redactat en un català fresc i pulcre, intitulat "Resumpta Historial de la Ciutat de Cervera en lo Principat de Cathaluña". (47) I aquest text porta la data de catorze de novembre del 1702: exactament el mateix dia que Felip V signava el títol de ciutat concedit a Cervera! Resulta evident que la redacció d'aquesta síntesi d'història de Cervera en clau reialista havia estat d'alguna manera relacionada amb la recent estada del rei a la vila, on havia jurat la llarga llista de privilegis, i més concretament amb els treballs de la confecció d'un memorial dels reiterats serveis que la comunitat cerverina havia fet als reis al llarg de la seva història, memorial que la paeria adreçà a Felip V com a part de la campanya desenvolupada per a la concessió d'aquell títol de ciutat. (48)

És força probable que la paeria ja n'hagués redactat abans d'aquesta mena de memorials, cada cop que perseguia la concessió d'algun privilegi. Però el 1701 feia molt que el Consell de Cervera no tenia l'oportunitat de què un monarca els passés pel camí reial, dirigint-se a les Corts catalanes, i fes nit a la vila.

Els successius llibres de privilegis eren gelosament custodiats a l'arxiu de la paeria precisament perquè en aquestes importants ocasions el rei pronunciés el jurament esperat; però a la vegada, juntament amb la crònica local dita del llibre verd del Racional, i amb tota l'altra documentació guardada

a l'arxiu, era el tresor que avalava la versemblança del record ja integrat en el cos de la memòria històrica de la comunitat.

Aquest tresor havia de resultar una arma molt apreciada, en dos sentits diferents: portes enfora com a record de les conquestes obtingudes en el procés de reafirmació com a tal comunitat -enfront sobretot de la noblesa i l'Església, però també del propi rei en tant que senyor- i dels medis emprats per obtenir-les; portes endins, com a element constituent del consens bàsic necessari per mantenir la cohesió interna de la comunitat, les coordenades d'explicitació del qual, en cada moment històric, portaven el segell distintiu d'uns o altres grups socials que la compo saven. Tota aquesta lletra escrita era la part "fixa" d'una tradició constantment mal.leable, en la seva permanent reactualització a cada nova situació, per la correlació de forces social s interna de la comunitat.

Un repàs de llarguíssim llistat dels privilegis de Cervera, necessàriament breu en aquest contexte, il.lumina força els motius de la notable identitat d'aquesta població en tant que comunitat, i algunes de les claus d'una trajectòria multiseular de la qual el mite reialista, que en el conflicte successori assolí el seu paroxisme, n'és resultat històric. (49)

2. Els orígens de Cervera i l'ambigüitat del senyoriu.

El primer privilegi rebut per la vila fou l'autorització concedida el 1182 per Alfons I als habitants de Cervera per jurament ar-se com a confraria i escollir un nombre indeterminat

de còsols. (50) El rei exigia a canvi fiel·litat envers ell i els seus successors, i el compliment d'una sèrie de deures. Els historiadors cerverins del set-cents i el vuit-cents escriuran que el rei, erigint-se en protector i defensor del Comú, autoritzava els veïns a constituir-se en forma de República. (51)

Aquest reconeixemnt "de dret" del règim municipal primitiu -el segon més antic de Catalunya, després de Girona que serví de model- havia estat precedit per un poblament de fet que, del cantó cristià-feudal, es remuntava a un segle i mig enrera. En efecte, les primeres notícies documentals de Cervera se situen el 1026, quan la comtessa Ermessenda, vídua del comte Ramon Borrell, reconeix l'aprisio de la fortalesa musulmana realitzada a iniciativa d'unes poques famílies de repobladors cristians comandades per una dona, Guinidilda. (52)

La reconstrucció del procés de conquesta i repoblació feta per Pierre Bonnassie a Catalunya mil anys enrera ens permet emplaçar aquesta notícia en el seu contexte general. L'altiplà de la Segarra acomplí una funció de marca fronterera entre els dominis de l'Islam al sud-oest i la "Catalunya Vella" cristiano-feudal, quan, del 950 al 1050 aproximadament, el front de la conquesta s'estabilitza: els comtes preferien la no bel·ligerància que permetia treure profit dels intercanvis comercials amb la zona musulmana. Però l'impuls demogràfic de la repoblació no va aturar-se per consideracions diplomàtiques, i els colons que anaren concentrant-se en una franja molt exigua s'arriscaren a prosseguir pel seu compte la conquesta de l'oest. La presa de la fortificació de Cervera fou un d'aquests cops de mà sorpresius, gairebé clandestins, d'una repoblació que llavors precedia la

conquesta organitzada. Quan la iniciativa espontània va haver guanyat una vintena de quilòmetres, els castellans de la frontera s'apressaren a organitzar un poblament controlat d'artigaires disposats en quadres. "El no man's land ha desaparegut, es fumat per la pressió de la massa pagesa." (53)

En el seu document de 1026 la comtessa Ermessenda i el seu fill Berenguer Ramon I donaven a Guinidilda i els seus les terres i el castell que ja ocupaven. La ficció jurídica és important, perquè refermava el principi pel qual tota terra verge -o d'infidels- era, de dret, terra pública de domini comtal: "aquestes terres ens pertanyen pel dret reial que posseïm sobre les dites coses de la mateixa manera que els nostres avantpassats". (54) Així, la "donació" podia reclamar la contrapartida de reconèixer els destinataris als comtes de Barcelona com a únics senyors.

La pretensió del mite reialista posterior, que sempre reivindicarà una jurisdicció reial de la població ininterrompuda des del principi, ¿resulta llavors avalat? Però aquella donació de Cervera a canvi de fidelitat va constituir un dels molts esforços esmerçats per la casa comtal barcelonina per contrarrestar la ràpida feudalització de la societat catalana. (55)

El reconeixement d'un domini reial suprem l'havien obtingut els comtes a canvi de concedir el castell en alou als seus possessors. Entre tant, els lligams d'home a home i la subjecció dels pagesos al senyoriu banal s'estengueren. El poder comtal restaria afeblit si havia de dependre en exclusiva de la fidelitat dels esglaons superiors de la cadena vassallàtica en què es fonamentava. Per això cercarà eixamplar-ne la base, i minar la dels possibles adversaris, obrint-se pas als castells de la se-

va aristocràcia. Ramon Berenguer I comprarà un seguit de castells a l'oest del Llobregat i farà entrar molts carlans a la seva pròpia clientela. (56) Vint-i-sis anys després de la donació en alou a Guinidilda, el comte rebia, el 1052, l'homenatge del carlà de Cervera i li concedia a canvi les rendes de la vila. Era Hug Dalmau, fill del vescomte de Berga Dalmau i d'Elisara, considerat iniciador del llinatge dels Cervera i també detentor del senyoriu de Ferran, Malacara i Castellfollit de Riubregós. (57)

Hi havia doncs una dualitat de poders sobre la vila, interposant-se a un teòric domini reial suprem l'existència més propera d'un senyor que, com a carlà, percebia rendes i posseïa drets. Per molt que de dret la seva dominicatura provingués, a partir d'ara, de la condició de vassall del comte, no per això es feia menys present entre els habitants de la població. La dinàmica de la feudalització en curs, i la política comtal per contrarrestar-la, generalitzaven aquests entrecreuaments de fidelitats i multiplicaven les jurisdiccions compartides. (58) No serà fins el 1130 que Ponç Hug de Cervera lliurarà a la casa comtal de Barcelona una part del senyoriu que gaudia a la vila, a canvi del vescomtat de Bas que el noble podria trametre als seus fills pel matrimoni amb Beatriu de Bas. (59)

Amb la permuta els comtes recobraven el ple domini del castell, però no del conjunt de Cervera i els seus habitants. Ho demostra que la vila rebés en el segle XII privilegis de tots dos poders, el nobiliari i el reial. Si el 1182 Alfons I afegia al seu aval del règim municipal de la població l'enfranquiment del mal ús d'eixòrquia, el 1197 seria el noble Ramon de Cervera

qui tornaria a redimir-lo, juntament amb la cugucia i un terç de les lleudes sobre les vendes, a canvi de tres mil sous lliurats pels així novament enfranquits. (60) Com després veurem en detall, els Cervera seguiren cobrant una part dels delmes de la localitat fins a mitjans del segle XIII.

Totes aquestes proves d'un senyoriu secular compartit amb el comtal, que només després d'un procés llarg aniria substituïnt-se per la completa jurisdicció de la monarquia, comprometen seriosament la versió donada pel mite reialista posterior que sempre considerarà indiscutible l'existència d'un "domini-alliberament" reial des de l'origen. L'ambigüitat jurídica feudal sota paràmetres ja absolutistes serví al Josep Corts de 1702 per esquivar el problema: el castell havia estat sempre del rei, i aquest hauria simplement designat carlans i cavallers per ocupar-lo (amb "salari" i tot!); "de ahont se veu clarament que los del llinatge tant antich y noble dels Cervera may foren señors absoluts de Cervera, sino que tenian molts drets sobre algunas terras com a Carlans, y los donaren y renunciaren en favor de Cervera ab voluntat del Señor Rey..." (61)

També Faust de Dalmases parla del senyoriu dels Cervera però restringit únicament al castell com a carlans, i, seguint l'argumentació de Corts, raona contra els qui en dedueixin "que Cervera estuvo sujeta al yugo feudal, siendo así que perteneció siempre al dominio real..." L'argument diu que d'haver infeudat els comtes la vila sencera als Cervera no n'haguessin pogut disposar, i fer-ne donació a esposes i fills com ho feren entre d'altres Ramon Berenguer I i Ramon Berenguer III.

De negar un senyoriu absolut dels carlans de Cervera es pas

saria fàcilment a l'afirmació d'una jurisdicció reial absoluta i permanent. Els testimonis en contra s'anirien esborrant o desdibuixant fins a fer casar la memòria històrica amb el principi primer de tot el mite reialista autòcton. De fet, l'operació no era difícil un cop esvaïts els records de l'època comtal. Després, els fets semblaven amotllar-s'hi més fàcilment, si més no en aquest punt. Al darrer terç del segle XV, després de la guerra amb Joan II, hi haurà encara greus conflictes amb el carlà Çaportella. Homes de confiança del rei i senyors d'una baronia de la comarca, els membres d'aquest llinatge representaven llavors -segons Agustí Duran i Sanpere- "el mal que prevenien els paers antics quan s'oposaven que el castell estigués en mans d'un home de paratge." (62) Però en aquells moments la lluita esclatava perquè el carlà es negava a subjectar-se a les disposicions municipals i a satisfer els seus impostos, no al contrari. Les violències que practicava eren la rebequeria darrera d'un feudal que no volia plegar-se a reconèixer l'autoritat del Consell comunal.

Fins a començaments del segle XVI el castell va seguir en servei, ocupat per successius carlans entre els papers dels quals encara hi havia capbreus. (63) Al llarg del cinc-cents cauria en l'abandó, els testimonis documentals es fan esparsos i la carlania esdevingué nominal, tot i retenir els drets a certs emoluments. El Consell de la vila anà guanyant-hi terreny.

Per fi, la victòria de Felip V a la guerra de successió seria també la de Cervera sobre l'última taca que encara projectava la seva ombra damunt l'orgull de no tenir -i pretendre no

haver tingut mai- senyor. El rei que el 1701 havia jurat "a dues mans" la inseparabilitat de Cervera de la corona, (64) va donar-los el 1718 la carlania. Els regidors "perpetus" de la Nova Planta -el detall és força il·lustratiu- jugarien a sentir-se carlans i es repartirien per torn el gaudi dels "drets, honors i prerrogatives" del càrrec. Incloses les quaranta-cinc lliures del "salari" que pertocava anualment al gaudint. (65)

3. Reialisme, tiranicidi, lluita antifeudal.

Hi ha tot un seguit de privilegis la demanda i concessió dels quals trasllueix la lluita per l'afirmació de Cervera com a comunitat, en la forma d'un illot de jurisdicció reial encercada arreu per terra de barons. Són els referents a la defensa militar de la població contra enemics externs de qualsevol mena.

Originàriament consistia en el servei feudal dit d'host i cavalcada, que Alfons I exigí als cerverins en concedir-los el 1182 el dret a organitzar-se en comú. L'host era, al principi, encapçalada directament pel senyor convocant i aplegava un nombre important de combatents; la cavalcada, en canvi, posava no més en acció els efectius d'una guarnició comandada pel carlà. (66) Demanar aquestes prestacions a uns veïns juramentats en confraria, deixant de banda llur propi carlà, canviava força la naturalesa d'aquella milícia feudal primigènia. El comte volia assegurar-se l'accés a forces combatents vilatanes -o a la corresponent commutació en moneda- al marge d'uns vincles de fidelitat d'home a home mai massa fidedignes. La intenció és clara:

Cervera havia de fer host i cavalcada contra sarraïns i cristians. (67) Era una manera de contrarrestar la puixança militar feudal.

En tant que deure, seria per a la vila una càrrega molt feixuga en certs moments. Sovint el Consell es resistirà a donar-li compliment, o regatejarà l'import de la redempció monetària. En plena crisi demogràfica i agrària del segle XIV, per exemple, el rei exigirà contínuament host i cavalcada. El Consell, endeutat fins les celles, haurà d'imposar talles entre uns veïns exhausts, famèlics i presos per la pesta. L'aflicció militar corria paral·lela als altres assots de la crisi general de l'economia feudal, i el 1377 el Consell es negarà a treure noves hosts perquè la gent fugia, i "són romast tantos de pobresa que no basten a la vila". Els mancaven fins els vestits adients per "acompanyar bé la senyera". A més, afegien els paers, "si l'host huix de la vila les altres que aquí veuran puen dar un gran dan..." (68)

Però alhora veiem com l'any 1372 Cervera s'alçava diligent en armes per fer sometent contra Montfalcó, en represàlia de les nafres inflingides a dos veïns pels homes del senyor d'aquell indret. (69) I és que, entre tant, s'ha anat entenent la facultat de l'host i cavalcada també com un dret. ¿No havia dit el comte, en el seu privilegi de 1182, que es faria "secundum quo fuerit conveniens et melioramentum ville vestre"? (70) Quan Pere I el catòlic, juntament amb la reina i en Ramon de Cervera, van ratificar-lo el 1202, ¿no apareixia ja com dret del Comú a la seva pròpia defensa autònoma, inclosa l'acció punitiva contra enemics exteriors de qualsevol condició? (71): Concedimus

eis etiam omnia statuta que per melioracionem ville fecerint cum consilio nostro quod posquam fatigacionem de directo in ali- que sine in aliquam invenerint si ocasionem eorum vel eius consulatum contingit eis aliquam villam vel opidum sine locum diu- rere vel destruere aut aliquid dampnum dare vel malum sine... in aliis facere digno modo vel etiam honorem suum vel res suas mobiles devastare nos et nostri erimus semper illis coniuratis et singuli boni et quirentes inde... metipsis et domini alia persona."

¿Era només una fórmula del dret medieval? I la seva desmesura, ¿expressava únicament la indefensió de la comunitat? Però Pere III haurà d'atorgar, el 1340, "perdó... a la universitat de Cervera e als singulars d'aquella de les morts que foren perpetrades al loch de Sent Guim, e del cremament del dit loch." (72) ¿Hem d'interpretar aquests privilegis literalment o no?

En qualsevol cas, el principi d'autodefensa unilateral per vindria als historiadors certerins del set-cents amb tota la seva immoderació (73):

"El Rey Don Pedro II con su real despacho de 13 de Febrero de 1202 concedió facultad a todos los vecinos de Cervera para poder destruir qualquiera Vila o lugar, embargar i desbastar los bienes muebles o raíces de aquellos que se opusieran a sus privilegios particulares o a qualquiera de las deliberaciones que su consejo diese en bien de su Ciudad y de la tierra, que fuesen determinadas con su Real aprobación."

Dos privilegis concedits per Jaume I, els originals del quals han estat estudiats per Josep Me Llobet, palesen clarament

la principal preocupació de la vila en el seu procés de consolidació com a Comú. Pel primer, de 1267, el rei acollia sota la seva protecció "tots i cada un dels habitants de Cervera." Però el segon esmenta fins i tot el llinatge del qual els cerverins temien esdevenir vassalls: el 1275 "hom assegura que el rei no donarà ni atorgarà per qualsevol raó al noble vescomte de Cardona, ni a ningú del seu llinatge, la vila de Cervera, ni la batllia, ni les seves rendes." (74)

I la reiteració d'això mateix denota que l'amenaça feudal deuria ser permanent. Un privilegi de Pere III el Cerimoniós concedit en 1353 tornava a explicitar que mai no es pogués separar Cervera de la corona, i que

"...en caso se diese la ciudad (sic) a cualquier persona, puedan los Paheres, o cualquiera de los particulares, resistirse a la posesión con armas, matando, hiriendo y haciendo cualquier estrago..." (75)

Òbviament la citació d'aquest principi en el feudalisme tardà, i en plena vigència de l'absolutisme monàrquic, ja només tenia a veure amb la força d'un simbolisme polític del tot al marge de cap realitat militar. Suposava seguir afirmant la vigència del reconeixement reial a un "dret" col·lectiu al tiranicidi local, i constitueix doncs, per a nosaltres, una manifestació de les motivacions profundes de l'"estratègia reialista" practicada a llarg termini pel Comú de Cervera: "a foch, y a sanch, com a traydors al Rey", deia Josep Corts que els cerverins podien anar contra qui volgués esdevenir el seu servor. I "que de tot lo que contra tal auran obrat estigan absolts." (76)

En altres paraules, la lògica emprada és la següent: pretenent arrabassar-li Cervera el senyor feudal hauria fet traïció al rei, al qual devia fidelitat; els veïns de la vila serien llavors el braç executor del càstig reial a l'infidel, que restauraria la legitimitat violada. Per tant la seva acció justiciera només podia merèixer l'elogi reial. L'absolució total estava garantida d'antuvi.

Per a l'apotecari Corts aquest privilegi no constituïa únicament un dret al tiranicidi, també era un deure la inobservància del qual hauria implicat la "pena de perdre los Privilegis" y de "fer-los inaptes per alcansar-ne de altres." Això era una subtil manera de dir, en clau reialista, que nom no tindria mai altres drets i llibertats que els que estigués disposat a conquerir i defensar fins les darreres conseqüències. Andreu de Massot ho repetiria el 1789 quan afegia que serien tinguts per traïdors al rei i a la ciutat "todos los que dieren favor, y ayuda, o consintieren a la posesión..." (77)

El rei hauria legitimat, doncs, -segons la versió del reialisme set-centista cerverí-, des de dalt estant, una rebel·lió que la ciutat es considerava en el dret d'emprendre des de baix per pròpia iniciativa. Encara que ja només fos una fòrmula simbòlica, la mera existència en vigor de l'antic principi posava de manifest als ulls de tothom que la perpetuació pacífica de l'ordre establert s'entenia condicionada a què les diverses forces socials en joc -la noblesa, la monarquia, la ciutat- s'atinguessin als regles establerts de mutu acord.

4. El dret de veïnatge: de la crisi feudal a l'absolutisme.

La lluita contra les pretensions jurisdiccionals dels barons no sembla haver estat merament defensiva, limitada al territori comprès en el terme de la vila. Sovint era també ofensiva, recolzant Cervera la lluita de pobles de la comarca per deslliurar-se del domini senyorial i esdevenir territori reial; o per resistir llocs de jurisdicció de la corona les pressions de senyors de la terra propers. La fórmula emprada seria, en plena crisi del feudalisme als segles XIV i XV, oferir-los un veïnatge col·lectiu de la vila, amb la ficció jurídica de convertir-se en carrer de Cervera, de manera que passessin a gaudir dels privilegis conquerits per aquesta. (78)

L'oferta deuria resultar seductora. El 1332 Canós, Rubí nat i Gramuntell ja pagaven l'import anual del veïnatge al Consell de Cervera. (79) El 1379-80 Sedó i Riber pactaren el seu veïnatge, Malgrat i La Prenyanosa el 1388, la vila de Prats de Rei amb quatre llocs més el 1390-92, i així successivament fins a constituir una veritable cascada de peticions que provenien tant de llocs de senyoriu reial com eclesiàstic i secular. Agustí Duran i Sanpere dóna una primera relació no exhaustiva de quaranta-cinc sol·licituds entre 1379 i 1462, la majoria reeixides. (80) És significatiu que, simultàniament, el Consell cerverí retiri el veïnatge individual a set nobles, senyors de poblacions properes, membres tots ells dels més il·lustrosos lliatges de la zona. (81)

El capítol tercer del pacte de veïnatge amb Granyena, el 1462, en plena guerra civil catalana, menciona la vessant antisenyorial d'aquesta confederació comarcal de "veïns" de Cervera:

"Si algun baró, cavaller, home de paratge o ric-home o altra persona, o encara ciutat, vila o lloc, volgués prendre il·lícitament o amb violència algunes propietats o béns dels veïns, la vila de Cervera donarà some tent, favor i ajuda contra aquells i defen sarà els nous veïns com a propis." (82)

Estratègia reialista i lluita antifeudal poden haver estat, de vegades, dos sostres d'un mateix afany. Però no portem massa lluny aquesta constatació. L'objectiu perseguit per Cervera era garantir i refermar la seva autonomia jurídica i política. Si s'aliava amb el rei per fer front a senyors era perquè aquests representaren durant molt temps la principal d'entre les forces que podien amenaçar la seva llibertat assolida com a comunitat vilatana. Actuar de fet contra els senyors de la terra no tenia perquè anar sempre acompanyat d'una veritable intenció antisenyorial. I a la vegada, també actuarien decididament contra qualsevol altre influència externa, incloses altres viles o ciutats reials rivals.

La forma que prenia la configuració de la vila com a illot privilegiat pel rei limitava fortament -si no exclouïa del tot- l'articulació d'una solidaritat horitzontal contra els senyors com a classe. L'extensió del veïnatge a la comarca, ¿podia haver-se aproximat a un lligam d'aquesta mena, la unió intercomunitària contra l'enemic senyorial comú? Però el Consell de Cervera no regalava el veïnatge. El venia, i no seria menyspreable el reforç de les seves finances que n'obtidria. (83)

Sobretot, guardem-nos encara més de traslladar a l'era ab solutista aquesta experiència medieval. Una lliga o federació

intercomunitària sota el paraigua protector de la Cervera privilegiada pels reis, que en els orígens havia presentat en cert segell antisenyorial, podia haver arribat a ser en el segle XVIII tota una altra cosa.

A la llista de nous privilegis que la ciutat demanarà a Felip V en acabar la guerra de Successió, el desembre de 1716, hi trobem la petició de què, juntament amb la supressió de la sots-vegueria de Prats de Rei i l'annexió del seu territori al de la vegueria de Cervera, tornés a lluir en les portes de la dita vila l'escut del cèrvol que els seus habitants havien destruït; i que "por razón del vezindario que tenia dicha villa... pague el censo de los doscientos sueldos cada año." (84)

Al darrera es percep l'enfrontament viscut durant la guerra de Successió, però la rivalitat deuria arrossegar-se d'abans. I no és pas l'absència en el set-cents de lluites per desfer-se de la subjecció baronial en les contrades veïnes allò que explicaria una desnaturalització semblant d'aquella originària unió medieval contra els senyors de la terra. (85) Era la paeria de Cervera que, entre tant, com veurem més endavant, havia anat mudant la primitiva resistència antisenyorial.

5. L'erosió del veguer, o del rei com a senyor.

Tornem però als privilegis compilats per la ciutat de Cervera i la seva funció en la conformació de la consciència comunitària sota paràmetres reialistes. L'acció reial legitimadora del desenvolupament de la vila de Cervera com a poder autònom

enmig d'una terra de barons no podia limitar-se a un genèric re coneixement del dret a resistir-se a l'asserviment. Havia de posar en mans del Comú instruments legals per a l'exercici d'aquell poder, i havia de traçar límits precisos en la confusa intersecció de drets jurisdiccional característica de l'ordre feudal.

Al principi sembla que la justícia local l'havien d'haver exercit el veguer i el batlle com a representants del rei a la vila. El primer privilegi concedit en aquesta matèria protegia precisament els veïns d'haver de respondre davant cap altre tribunal que el del batlle o el veguer (Jaume I, 1255). Hom volia garantir "que los prohoms de la vila de Cervera no sien tenguts de respondre per fracció de pau e de treva ne per alguns altres dans que cavalers o altres prohoms stranys façen d'ells..." (86)

Però de seguida trobem com un rera l'altre successius privilegis anaren erosionant les facultats del veguer i el batlle, i les traspassaren al propi Comú. Si el rei era -en principi, i un principi posat en entredit- l'únic que podia jutjar els cerverins, un altre privilegi de Jaume I del 1267 els ampararia d'una hipotètica causa moguda per la monarquia contra ells en tant que universitat: "que'l senyor Rey no puxe enqueri universalment contra la universitat de Cervera si donchs alguna cosa notoria no feren per que fos enqueridor." (87) Jaume II protegia el 1293 de qualsevol engarjolament o pignoració als qui concorreguessin als mercats de la vila o l'abastissin qualsevol altre dia. I, per fi, el mateix monarca autoritzarà el 1317 i 1320 l'anomenat judici de prohoms.

Pel primer d'aquests dos privilegis els paers podrien nome

nar cada any prohoms per a la guarda dels fruits de vinyes i horts, establiments de carn, fleques, revenedors i tavernes, a més de la vigilància de l'ús d'armes; els quals, un cop ratificats en el càrrec pel batlle reial podrien imposar penes a llur arbitri. El segon exigia la presència d'un prohom o un paer per a què els jutges reials poguessin promoure una causa contra els veïns, i per ser escorcollats de nit seria indispensable l'assistència d'un paer.

De la custòdia dels fruits i establiments públics els prohoms passarien a dirimir les dissensions sorgides entre veïns relatives a terres i cases, juntament amb dos mestres de cases i dos pagesos experts nomenats també cada any pels paers, i sense altra apel·lació que aquests (Alfons III, 1332). Tres anys després ja era tota la jurisdicció criminal en primera instància de delictes comesos a Cervera que es traspassava oficialment als prohoms.

¿Era una veritable atorgació, o bé el reconeixement final de dret d'una pràctica molt anterior de fet? Max Turull, que ha estudiat els Llibres de Consells de 1332-33 anteriors a la concessió formal del privilegi de 1335, observa que en l'administració de la justícia intervenen el veguer, el batlle, el Consell i els prohoms investits de poder judicial. Quan el veguer Guillem de Cerveyló pretén jutjar un individu, el Consell de la vila s'oposa dient que té aquest dret perquè és costum antic i usança aprovats pel rei i els seus avantpassats i amenaça amb alçar una protesta al monarca si aquell noble s'hi oposa. En altres casos és el Consell qui decideix sotmetre a turments un inculpat, o bé directament penjar-lo. (88)

Els redactors del Llibre de Privilegis començat a compilar el 1360 sintetitzarien el privilegi atorgat per Alfons III el 1335 com l'"aprobació de la costum que'ls pahers e prohoms de la vila de Cervera han sobre iutjar totes criminoses, axí xristians com iuheus dilinguens dins la vila e vegueria de Cervera." Els historiadors cerverins del segle XIX considerarien la institució del judici de prohoms un veritable jurat. Segons Faust de Dalmases, el veguer o el batlle havien d'entregar l'acusat als prohoms, i el jutge reial havia d'acceptar el seu veredict. (89) Joan Franquesa Gasol esmenta que la dita obligació dels batlles era freqüentment incomplerta, sobretot pels de jurisdicció baronial de la comarca; llavors el veguer i el Consell de Cervera, amb els paers al front, podien prendre el batlle, i fins i tot al propi baró, i ho feren en alguns casos. (90) A banda de l'anacronisme de considerar-no un jurat, Dalmases es quedava curt: com a mínim en certs casos, el Consell actuava com a jutge col·lectiu.

Si l'acusat era, però, veí de Cervera el veguer no podria empresonar-lo a menys que es tractés de delictes de mort o mutilació, gaudint en qualsevol altre cas del dret de manlleuta o fiança (Pere III, 1340). I totes les manlleutes serien considerades revocades al cap d'un any (Pere III, 1359). (91) La recerca d'aquestes franqueses envers la justícia reial sembla relacionar-se amb el problema de les bandositats que ja es reflecteix perceptiblement al segle XIV. Un privilegi del 1332 deia que "si's devenrra que alcun de la vila fer naffres o morts, que los amichs del naftrat o mort no gosen fer mal als amichs d'aquells que la naffra o mort hauran perpetrada."

Però, de Cervera estant, les bandositats presentaven dues cares. Una cosa era que fossin induïdes -o hi prenguessin part directament- forces alienes a la pròpia vila. Llavors el Consell reclamava l'actuació severa de la justícia reial per atallar-les. El 1382, per exemple, Pere III donava un privilegi pel qual "tothom de qualque litgítament o condició sie que haya comes algun crim, exces ho delictes en terra de qualsevuylle baro ho altres qui acostumen de sostenir bandeyats es guiat per tota la terra del senyor Rey." (92) Ara bé, la cosa era ben diferent quan una de les dues parts enfrontades, o les dues, eren veïns de la vila. Llavors paers i prohoms volien fer valer la seva pròpia jurisdicció de pau i treva, evitant la intervenció de la justícia reial.

En el primer cas calia d'antuvi emparar el veí. El 1359 Pere III confirmava, per exemple, "la costum de Cervera... que degun hom de la vila non sie tengut de assegurar degun hom strany, ans l'estrany si trobat sirà dins la vila, sia forzat d'assegurar lo vey e fer pau final ab ell." (93) Si la baralla era entre cerverins es volia posar pau "des de casa" abans que veguer i batlle poguessin intervenir; la qual cosa indica que tot i ser els senyors de la comarca els principals implicats en bandositats, aquestes havien penetrat també en el cos de la vila. La paeria podria engarjolar i imposar penes als qui hi prenguessin part, sempre que no hi hagués hagut vessament de sang, i per espai de deu dies durant els quals el veguer no podia inquirir criminalment contra ells (Ferran II, 1496). (94) Aquesta jurisdicció, que Josep Corts descrivia gràficament el 1702 com el dret de "portar vara estesa en cas de brega", seria ex-

plícitament ampliada als gaudints de privilegi militar per una resolució de la Reial Audiència del 1676. (95)

A la primera meitat del segle XVII la lluita de Cervera contra les bandositats mantenia encara un cert to antisenyorial. "En Catalunya -es queixaven les instruccions del Consell al síndic de la vila a les Corts de 1626- es crien molts homes vagabunds i sense ofici els quals per no tenir ofici amb què guanyar es posen al servei de cavallers i així venen a fer coses lletges i prohibides, eixint a robar i matar." (96) I tres anys abans un altre document semblant assenyalava la complicitat nobiliària amb el bandolerisme tot contrastant l'impo

ular esforç en fer sortir sometent mentre els vassalls dels ba
rons romanien ociosos en llurs cases.

Retornem ara al motiu inicial del nostre resseguiment. L'autoritat del veguer i el batlle de Cervera, oficials del rei a la població, ha anat essent lentament erosionada en benefici de l'autonomia i el poder de la pròpia vila. Corona aquest pro

cés l'únic privilegi concedit a Cervera per Carles V, i un dels tres atorgats al seu Comú pels reis de la casa d'Àustria: a par
tir de 1520 la vila podria presentar en el nomenament de ve
guers tres ternes, una de cavallers, una de preveres i l'altra de plebeus; el virrei escolliria un de cada terna que, amb els dels altres dos estaments integraria una mena de tribunal super
visor del veguer durant el seu mandat, per tal de vetllar que no hi hagués excessos. (97)

Tota l'evolució jurisdiccional que porta fins a aquest punt mostra com la lluita antisenyorial que caracteritza la tra

jectòria medieval de Cervera, malgrat basar-se constantment en

una aliança estratègica amb la monarquia, també es dirigia contra el rei en tant que senyor.

6. Ofrenes al rei-protector, exempcions del rei-exactor.

Un altre plà en el que això es manifesta amb claredat és el dels privilegis relacionats amb la fiscalitat. Pierre Vilar s'ha referit a la contribució a conformar el "partit" austriacista en la guerra de Successió fornida per l'ofensiva desplegada, entre 1668 i 1702, pels grups de la societat catalana interessats en la defensa del "Comerç lliure". (98) Entre aquests impostos indirectes que es volien abolir hi havia l'anomenada lleuda de Mediona, i altres lleudes marítimes que afectaven so bretot el comerç de draps estrangers.

Les lleudes eren un conjunt de drets sobre les vendes, d'origen feudal -en Ramon de Cervera, "senyor" de la vila, cobrava un terç de lleuda en el segle XII (99)-, que foren posteriorment incorporades al patrimoni reial a Catalunya. (100) Cervera era a la Baixa Edat Mitjana un dels punts de cobrament del dret a la Catalunya interior, i requeia damunt tots els principals béns de consum: els productes agrícoles, el bestiar, el peix i les manufactures. (101)

Però per especial concessió de Jaume II el 1307 -i "perque los de Cervera fossen més premiats", escriurà Josep Corts el 1702-, "estan enfranquits de tota contribució Real, y lleuda, tant per mar, com per terra, ni algun dret ab qualsevol nom que tinga, y se observa en Aragó y Valencia." (102) Era una gràcia personal pels cerverins com a "homes de vila", anàloga a l'exemp

ció gaudida per nobles, eclesiàstics i altres ciutadans com els de Lleida, que regia a tot el territori on el monarca exercís la seva sobirania, llevat de Tortosa. En canvi, els forasters que comprarien al mercat de Cervera, com als altres de la Segarra, seguirien pagant el dret. L'amor al rei no comportava, doncs, cap mena de ganes d'estar-li fiscalment obligats.

No deixa de ser curiós que els veïns de Cervera ja estessin secularment enfranquits d'una de les càrregues reials la lluita contra les quals ajudaria a cohesionar políticament el futur "partit" austriacista català. Òbviament estaven enfranquits com a consumidors, beneficiant-los com a venedors només en el cas de tractar amb veïns de la pròpia vila. El privilegi local no podia satisfer al mercader que negociés a l'engrós amb productes forans. Però també això resulta significatiu.

Tota una altra cosa eren els presents pantaguèlics que es podien fer per afalagar un monarca quan visitava Cervera, a canvi de la ratificació dels antics privilegis i l'esperada atorgació de nous. En aquests moments la prodigalitat del Comú no coneixia mesura. Per tal d'evitar una informació parcial o interessada, prenguem la descripció de l'ofrena feta a Felip V el setembre de 1701 que trobem en el llibre privat de notes d'un pagès-negociant cerverí anomenat Josep Bargués i Massot:

"...la vila li feu un present de 100 parells de perdiu y 100 parells de capons y gallins y 40 acxes y 40 vacines de confetura y 2 robes de ciris de cera y lo reÿ digè que era sovra y lo endemà... digè que volie jurà los privilegis de la vila y... sen anà la Iglesia y jurà y digè si volen res mes, y jurat que agè... dinà... y luego que sa

magestat agè dinat partí... y los pahes y
concell li besaren la mà y se despedí ab
grans rialls..." (103)

D'altra banda, als ulls de la pleb un balafiu semblant no solament valia la pena com esmerç en la renovació de la nòminade privilegis, sino que podia prendre la forma d'una mena de potlach. Segons el relat de Duran i Sapere, després de presenciar el rei l'ofrena des del balcó del palau on s'allotjava, manà que fos distribuïda entre el seguici. Però el comte de Benavent deixà escrit que tingué grosses dificultats en aconseguir salvar la seva part de la voracitat dels mateixos guardes del seguici. Malgrat això, "la copiositat de l'obsequi era tanta que hi hagué manera de portar més de cinquanta caps, entre gallines i pollastres, als pobres de l'Hospital." (104)

Que la fidelíssima Cervera escapolís el pagament de la lleuda reial, i no en canvi el dret d'entrades i eixides ni el dret de bolla sobre els tèxtils, recaptats per la Diputació del General (105), denota força bé el marc en què transcorria la devoció de la vila envers la monarquia. El rei com a magnànim i paternal protector de qui era consuetud esperar mercès mereixia una actitud, i el rei com a senyor tota una altra. Es podia raspallar al primer per deslliurar-se del segon, i no hi havia en això gaire contradicció si de fet hom recorria al rei per lliurar-se de senyors.

7. La quístia i les finances del Comú.

Això resulta encara més clar en el cas de l'exempció ob-

tinguda el 1343 de Pere el Cerimoniós referent a les quísties: la vila era enfranquida de tota "quístia, peita, subsidio, mu tuo, y de toda demanda, servicio y contribución real comprendi da bajo cualquier nombre", segons versió d'Andreu de Massot el 1789. La gràcia havia costat seixanta mil sous. (106)

Les quísties o talles senyoriales eren càrregues sobre els habitants de les senyories i llurs béns, derivades dels poders militars i banals del senyor, i originades com a reacció de la classe feudal al lent "desplomar-se" dels censos. A la Baixa Edat Mitjana foren sistemàticament emprades per la monarquia i esdevingueren a les poblacions de senyoriu reial no exemptes veritables impostos directes regulars. (107)

De manera anàloga al procés d'erosió de l'autoritat judicial del veguer, trobem una estreta relació entre l'alleujament secular de la fiscalitat del rei en tant que senyor i l'enrobustiment financer del propi Comú. Si el senyor-rei havia renunciat el 1343 al dret de quístia, un privilegi d'Alfons el Magnànim de 1430 donaria als paers facultat d'imposar "quis-tias, tallas y feudos" als veïns, sempre que fos necessari per al bé comú. (108)

Però la realitat va ser força més complexe que la imatge linial que es despren de l'enumeració cronològica de privilegis. En temps de Jaume el Conqueridor el repartiment de la quístia, i els intents d'escapolir-se'n certs grups de població privilegiats, ja eren motiu de litigi. Un privilegi de 1270 aclaria "que tots los vehins de Cervera sian tenguts de pagar en questes, et si aquells que han castells fora la dita villa se deseixiran de veynat, que los prohomens los puxen encara

tacxar en questes e en serveys axí com si heren dins." (109)

Dos anys després s'autoritzava els paers per corregir la quantitat de béns que cada veí manifestava posseir, si aquest manifest no s'ajustava a la veritat. (110) Paers i prohoms intervenien, doncs, en el repartiment de l'impost directe que el rei percebia amb regularitat.

Al primer terç del segle XIV el cobrament de la quístia constituïa un dels afers més importants que reclamava l'atenció constant de les sessions del Consell. Quatre prohoms rebien el càrrec anual de sobrestants dels manifest a rebre i, amb la intervenció d'altres prohoms de cada quarter de la vila, havien de tallar l'import negociat amb el rei. Novament el detentors de feus a fora de Cervera pretenien infructuosament sostraure's a l'impost directe que havia de ser proporcional als béns mobles i immobles posseïts al terme: un privilegi de Jaume II recordava el 1323 que les talles, quísties i demés exaccions s'havien de repartir a sou per lliura. Només els gaudidors d'especials privilegis particulars estaven enfranquits, com el convent de Frares Menors o els creditors censalists del Comú. (111)

Ni la franquesa dels eclesiàstics estava garantida del tot. Un privilegi de 1359 establiria "que los clergues sien forzats a pagar 4 sous per milanari en questes e comuns de la vila"; i al darrer quart del segle XV seria el propi convent de Fra menors qui adreçarà una sonora protesta, carregada d'excomunicacions i pronòstics de càstigs divins, contra els paers i prohoms que havien gosat fer-los manifestar una part del seu patrimoni. (112)

Que el repartiment de la quístia lesionés -si més no en part- els interessos de nobles, clerguès i "ric homes", no vol dir, però, que la resta de veïns veiés amb bons ulls la seva existència, i la manera de gestionar-la el govern municipal.

Quan Alfons III procedí el 1331 a la tercera de les reestructuracions del règim municipal de Cervera efectuades en el primer terç del segle XIV, va fer constar explícitament que els paers "no disposaran lliurement de les tayles, comuns i altres exaccions." No defensava només la seva hisenda reial: aquest privilegi havia estat precedit d'una acusació molt clara contra el Consell de la vila adreçada per la universitat directament al monarca. Els paers i prohoms sortejats cada any exigien als veïns més quístia de la negociada (i regatejada) amb el rei, i a més els imposaven talles extraordinàries. L'import de tot això no revertia després en obres i serveis per a la comunitat. Els successius ocupants dels càrrecs municipals s'anaren embutxacant cabdals del Comú, i ningú no s'avenia a retornar-los adduïnt que els altres tampoc ho feien. (113)

La renúncia reial al dret de quístia el 1343, ¿va posar fi a la qüestió? El privilegi de 1430 facultant la paeria per imposar-lo com a impost municipal, ¿va iniciar-la de nou? El procés va ser més alambinat: tres anys abans de la "donació" de Pere IV, el 1340, fou redactat el primer manifest conservat a l'Arxiu Històric Comarcal de Cervera (AHCC). Tota la sèrie d'aquests volums on eren "manifestats" els béns dels veïns sotmesos al pagament de quístia que ens ha pervingut demostra que l'impost es va seguir cobrant puntualment després de 1343. I el govern municipal no seria el destinatari fins a

una data molt posterior a 1430. De mitjan segle XIV al 1576 en fou perceptor un llinatge nobiliari que -d'acord amb fonts del segle XVIII- detentava la propietat útil de la quístia de Cervera (significativa precisió emfitèutica: una vegada més calia aclarir que la vila no tenia altre senyor que el rei!). Vint-i-set llibres del manifest compilats entre 1352 i 1572 indiquen que va recaptar-se amb regularitat mentre restà "establerta" a una casa senyorial.

Segons el darrer de la sèrie, el manifest de 1745 a 1792, aquell senyor útil de la quístia "arbitrària" (és a dir: amb facultat per augmentar-la a voluntat) hauria estat el cavaller en Joan Janer. Quan el 1576 la ciutat va poder comprar-lo, el dret havia parat a mans d'una important família patrícia barcelonina, per mitjà de la legatària d'aquell cavaller na Elionor Beneta Santcliment de Gualbes i Janer. Només fins aquesta data va realment posar-se en exercici el privilegi d'imposar quístia la ciutat, concedit el 1430. (114)

Però si el fet va ser força més complex que la imatge fornida per l'enumeració cronològica de privilegis, no deixa de ser cert que a la llarga la renúncia reial possibilitaria que en el darrer quart del segle XVI un tribut d'origen feudal es convertís en el principal impost municipal del Comú, la font principal d'on la paeria obtindria el gruix dels seus ingressos. D'igual manera, l'exempció de lleuda reial permetria als paers de recaptar el bolletí que gravava la compra-venda de qualsevol article, el grà inclós, per naturals o forasters. (115)

La importantíssima vertebració econòmica del Comú que re-

sultaria d'aquestes fonts regulars d'ingressos -reflectida en la concessió, el 1599, del dret a Taula de Canvi (116)-, esdevindria un factor d'enfortiment del poder de la paeria també enfront a la generalitat dels veïns, i dels mateixos Consells. L'administració municipal seria cada cop més feixuga i complicada, i el seu control aniria essent sostret a l'abast del comú d'habitants.

Res més il·lustratiu d'això que l'evolució paral·lela que experimentaria la qüestió del lliurament dels comptes i el control de les finances locals. Quan el 1331 Alfons III va reestructurar la paeria de Cervera per tercer cop en aquest segle, s'establí explícitament l'obligació dels paers de passar comptes de la seva gestió econòmica abans de dos mesos després de deixat el càrrec anual. El moviment dels cabals de la vila no més podia fer-se amb l'acord de la terna que disposava de les tres claus de la caixa del Comú: un paer, un prohoms i el clavarí pròpiament dit. El batlle i el veguer havien de vetllar pel correcte funcionament d'aquest ordenament, i d'imposar les penes derivades del seu incompliment. (117)

Però les protestes que la universitat adreçaria al rei al cap de poc denunciaven el lucre privat dels ocupants d'aquests càrrecs i la violació del correcte lliurament dels comptes. O no es passava comptes, o es feia davant d'amics que tot just acabaven d'ocupar les mateixes places, i les ocupaven aviat al tre cop. (118) El conflicte deuria prosseguir, com en altres poblacions catalanes (119), i el 1391 Joan I va implantar a Cervera l'ofici de Racional.

El mestre Racional era una mena d'interventor de les finan

ces municipals que supervisava tots els comptes i disposava de la facultat exclusiva d'autoritzar o negar amb la seva signatura qualsevol ordre de pagament o època de cobrament. Cada nou Consell anual l'escollia o el ratificava en el càrrec. (120) Pel privilegi de 1391 encara rebria el monopoli de "definir, decidir i fermar els comptes" que presentarien els paers i el clavari, adquirint la seva resolució força de cosa jutjada i sense dret d'apel·lació. (121)

En altres paraules: com a la ciutat de Barcelona, l'ofici de Racional va eliminar tota possibilitat d'intervenció dels veïns en la revisió de les finances del Comú, suprimint els anteriors tribunals "oidors de comptes". A partir d'aquest moment -i a diferència dels càrrecs de nomenament reial, sotmesos a la "purga de taula" (122)- els paers i consellers de la vila ja només es retriuen comptes els uns als altres, i a porta tancada.

En efecte, s'establí a la paeria de Cervera el costum de celebrar cada any l'anomenat "Consell de perdó", un rite pel qual els paers es donaven mútuament l'absolució pels greuges comesos i rebien tots plegats la del prevere degà de la parròquia. Coneixem l'acta del darrer "Consell de Perdó" executat pels últims paers insaculats el 1717, abans d'implantar-se la Nova Planta de Felip V (123):

"Y així mateix fonch proposat per dits senyors pahers que tots anys se acostume tenir lo primer consell del Perdó y se supplica al reverent senyor degà sia servit absoldrels de la excomunicació hoiren en lo ingrat de son officí y perçò se demanen per

dó uns a altres de les faltes han pogut co
metrer per poder obtenir lo benefici de di
ta absolució..."

8. L'aigua per a qui la mereix.

Però abans de prosseguir l'observació per aquest cantó, val la pena aturar-se a considerar dos privilegis que per la seva importància material, i el seu simbolisme polític, havien de convertir-se en veritable ensenya de la identitat de Cervera com a comunitat. El primer consisteix en el conjunt de drets sobre l'aigua.

El patrimoni reial tenia, en teoria, un domini eminent so
bre totes les aigües. "Ni un "dit d'aigua", ni un rec al llarg d'una carretera, no pot ésser utilitzat, en principi, sense que l'usuari en sigui "establert" pel rei mitjançant un cens anual i l'habitual entrada", ha escrit Pierre Vilar. (124) Tanmateix, la Batllia del reial patrimoni no solament concedia l'usdefruit de les aigües: a més, els monarques havien alienat amb especials privilegis molts fragments d'aquell teòric domini eminent. (125)

Els habituals destinataris d'aquestes "donacions" eren les jurisdiccions baronials de la noblesa (i força privilegis d'aquesta mena podrien considerar-los també una manera de salvar el principi del superior domini reial en general, davant de par
cials apropiacions senyoriales de fet difícilment reversibles). Així, per exemple, les aigües del riu Corb -del que era afluent l'Ondara que passa per Cervera- les detenia el comte de Guimerà

des del seu origen fins aquesta població; més avall, entre el coll de Portell i el Segre, el domini de l'aigua del Corb fou motiu d'un plet inacabable entre els Anglesola, com a barons de Bellpuig, i l'abadessa del Monestir de Vallbona de les Monges com a senyora d'aquesta altra baronia. (126)

Si les jurisdiccions baronials s'havien apropiat d'aquesta teòrica regalia -encara que la usurpació fos públicament encoberta de donació-, ¿no era una altra manera de fer-hi front la monarquia, estendre l'usdefruit de l'aigua a les viles reials? Si més no aquests vilatans estarien amatents, per llur propi interès, i evitarien futures extorsions baronials amb tanta o més eficàcia que els buròcrates reials.

Segons Faust de Dalmases, el 1375 Pere III el Cerimoniós va cedir al Comú de Cervera el domini de l'aigua de l'Ondara fins el seu naixement a la font de Bordell, amb facultat per construir-hi sèquies.

"Hasta hace poco -escrivia el 1890- ita el Ayuntamiento en corporación a la citada fuente, acompañado de sus alguaciles con mazas altas y del pregonero que recordaba el dominio de la ciudad... no obstante pasar por tierras de diferentes barones, como los condes de Eril y de Santa Coloma."
(127)

Una pintura de principis del segle XVIII representa aquesta cavalcada simbòlica del Comú amb un interessant detallisme. (128) A. Duran i Sanpere documenta l'existència d'aquest ritual des del 1510, i una descripció de 1601 perfila la seva composició i desenvolupament.

"... la comitiva era formada pels Paers, els Consellers i el Batlle de Cervera, als quals s'ajuntaven moltes altres persones, perquè era manat que tothom que tingués ca valcadures les havia de dur per a la cerimònia. Els paers lluien les insignies del càrrec (llobes i caperons de grana) així com els veguers que els acompanyaven (cotes d'escarlata i maces altes). Anaven primerament al Bordell i feien cavar el sòcol de la font i la volta que Cervera hi havia construït, entraven a la casa i a l'hort que Cervera hi tenia, i tallaven branques dels arbres en senyal de propietat... (129)

Els ocupants de l'hort confessaven tenir-lo en comanda dels paers de Cervera i, finalment, el pregoner feia una crida. Aquesta es repetia als llocs de Civit, la font d'Ondara, la Pobla, Pallerols, Sant Antolí, Pomar, els Hostals, i als molins de Rubinat i Sant Pere dels Arquells. El detall de la presència simultània de paers, batlle i veguer sembla indicar una jurisdicció compartida. Més que d'una cessió completa i puntual en el temps, estariem també en aquest cas davant d'una pacient conquesta, pas a pas, del domini de l'aigua per la ciutat.

En efecte, Andreu de Massot donava al segle XVIII una versió més gradual del procés. El 1363 Pere el Cerimoniós havia concedit llicència només per prendre aigua i regar el plà dit de Santa Magdalena, facultat que hauria estat merament ampliada fins a la font de Bordell el 1375. Aquest darrer privilegi advertia explícitament al noble en Dalmau de Queralt, senyor del castell de Bordell, d'estar-se d'impedir la disposició. (130)

Joan II autoritzà el 1460 la construcció d'una sèquia des

de la font a canvi d'un cens de sis mil sous, i el 1504 els paers aconseguirien el dret de nomenar batlle de les aigües de Cervera amb supervisió reial. Per fi, el domini compartit seria suprimit en favor de la ciutat per Felip V, quan va concedir el 1718 al batlle d'aigües cerverí la jurisdicció que fins llavors encara corresponia al veguer. La pintura conservada a Cervera commemorava probablement aquest triomf, la primera cavalcada del Comú fins al naixement del riu sense presència de veguers.

El domini, parcial o total, de les escasses aigües de rec, en una zona seca i continental com l'altiplà de la Segarra, tenia una gran importància econòmica. No solament per garantir i multiplicar el rendiment de la terra, també perquè era gairebé l'única força motriu dels molins fariners de la zona (generadors de renda feudal com a peces fonamentals del senyoriu banal, i a la vegada instruments d'àgio especulatiu de primer ordre).

Però aquesta importància econòmica estratègica del complex format per les "peixeres" i molins connectats amb la xarxa de recs ens recorda també que el gaudi d'aquest recurs, aconseguit per tota la comunitat amb la tradicional estratègia reialista, no era després equitativament distribuït al seu interior. En el vocabulari agrari habitual a Cervera en els segles XVIII i XIX les parcel·les de regadiu eren anomenades "sorts". ¿Remet aquesta paraula a una primitiva distribució igualitària a l'atzar de les terres regables del terme entre els habitants de la vila?

Ho desconec, però no hi ha cap mena de dubte que si un re

partiment semblant hagués mai existit, en qualsevol cas no tenia ja res a veure amb la situació del set-cents i el vuit-cents: molins fariners i sorts de regadiu seran en mans de les minories benestants de la ciutat en una proporció força superior a la del repartiment de terres o vinyes de secà.

9. "Ad futuram rei memoriã": els de Cervera no paguen delme.

L'altra gran ensenya de Cervera com a comunitat, la que sens dubte lluïa amb més força, era l'exempció del delme. Es percep fàcilment la consciència d'excepcionalitat que semblant privilegi havia de comportar. Andreu de Massor escrivia el 1789 que d'entre els molts privilegis de què gaudia la ciutat,

"...el principal y que merece més atención, por la utilidad particular que de él resulta a sus vecinos, y no menos por ser cosa tan singular y rara que no se sabe haya lugar alguno que disfrute semejante privilegio, es estar todo su término, que es tan grande y espacioso,... del todo exento y libre de Diezmo y primicia." (131)

L'origen d'aquest extraordinari do es perd, en els autors cerverins del set-cents, entre les boires d'un passat antiquíssim, que es remunta de vegades fins a la mítica versió de la conquesta de la població a l'època comtal i a una fabulosa butlla del papa Urbà II a la segona meitat del segle XI. (132) ¿No resulta sospitos que, de cop, el record col·lectiu de la comunitat esdevingui en aquest punt tan desmemoriat?

Encara que esparses i fragmentàries, hi ha notícies del

cobrament de delmes a la Cervera medieval. Segons Duran i Sanpere, la casa que l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem tenia a Cervera, documentada des de principis del segle XII, era una casa delmera de la comanda més que qualsevol centre benèfic. El monestir de Santes Creus també hauria tingut des de mitjan segle XII la seva casa delmera a la vila. (133) I de fet la mateixa resposta de Massot a la pregunta del qüestionari de Zamora al respecte ja deixa entreveure que la mala memòria en aquest afer era probablement interessada (134):

"...sea lo que fuere del verdadero motivo, lo cierto es que no hay memoria en contrario, sino que ya mucho mas de doscientos años hace que los cervarienses hicieron prueba ad futuram rei memoriam de la posesión inmemorial en que ya entonces estaban de no pagar diezmo ni primicia, así como es positivo que jamás ha habido persona alguna que se haya opuesto a ello, ni pretendido el menor derecho a los diezmos y primicias del término de Cervera."

Si tot estava tan clar, per què van molestar-se els cervarins de mitjan segle XVI a demostrar el caràcter inmemorial de l'exempció per record dels temps esdevenidors?

A més de la importància econòmica de preservar aquest dret, la qüestió tenia una punta simbòlica molt important. No era només que el delme fos el tribut feudal més important a la Segarra del set-cents ("al rey el catastro y al señor el diezmo" seria la fórmula gairebé unànim de les respostes de les altres poblacions de la Segarra, la Ribera de Sió i l'Urgell a la pregunta de Francisco de Zamora en 1789); es tractava també de què

reconèixer un primitiu pagament del delme a Cervera suposava immediatament acceptar un signe de subjecció senyorial que com prometia la versió del mite reialista autòcton.

Segons Dalmases corresponia als Cervera per la seva condició de carlans el cobrament d'una part d'aquells delmes. L'altra part l'hauria percebut el rei. Havent ingressat Guillem de Cervera, dit el Monjo, en el monestir de Poblet al final de la seva vida, i veient apropar-se la mort que li sobrevingué el 1244, hauria fet donació de la seva part del delme a la ciutat. El rei Jaume I, seguint l'exemple del seu home de confiança, hauria fet el mateix quatre anys després. (135)

Sembla avalar els trets essencials d'aquesta versió el privilegi atorgat per Jaume I el 1248, i que fou extractat així pels autors de l'índex del Llibre de Privilegis de 1360 (136):

"Com io senyor Rey en Jaume vista la carta que'l noble en Ramon de Muntcada e per la dona Sibila e per en Guillem de Cervera e per la dona Ysabell feyta prohomes de Cervera del feu que fo venut per ells en Ramon e en Guillem de Cervera, confirma aquella per franch e quit."

En qualsevol cas, és clar que la singular exempció de delmes havia de tenir un origen que el mite reialista posterior cercava d'esborrar per evitar reconèixer cap mena de senyoriu, ni secular ni del propi rei, en el passat suposadament immaculat de la vila. Que amb el temps el delme esdevingués el tribut feudal més important en totes les contrades veïnes, i en conseqüència el signe més visible de subjecció senyorial, sens dubte hi deuria influir. El mite era una arma massa poderosa

per permetre que la història li osqués el tall.

10. Una vila antisenyorial? L'oligarquia patrícia en el govern local.

La consolidació política, jurídica, i sobretot financera del Comú de Cervera durant la baixa Edat Mitjana va convertir el govern municipal de la vila en quelcom força abellidor per a la minoria benestant que hi residia, i també per a la petita noblesa que posseïa baronies pels voltans. No podem reconstruir aquí amb detall tots els esglaons del procés d'apropament mutus entre la paeria i aquells barons contra els que el Comú havia hagut de lluitar per existir com a tal, sense restar subjecte al règim senyorial que planava sobre bona part de les terres i habitants de la comarca. Però mentre esperem els resultats d'un seguit de treballs en curs, (137) disposem ja d'algunes fites fàcilment identificables.

En el seu estudi de la paeria de Cervera al primer terç del segle XIV, Max Turull detecta una forta conflictivitat política local provocada fonamentalment per la tendència a copar els càrrecs del Comú un grup oligàrquic que s'autoperpetuava. Les queixes que els veïns feien al rei denunciaven, en síntesi, dues coses: que hi havia corrupció i que ho possibilitava l'amistançament entre els qui s'alternaven cada any en l'exercici del govern.

Les quatre o cinc reestructuracions del règim municipal que la monarquia va haver d'efectuar aquells anys cercaven, en

principi, evitar la monopolització dels càrrecs per part d'un nombre limitat de "prohoms" que se'n poguessin lucrar. Motiu pel qual consistiren sobretot en la introducció d'un seguit de cauteles i reformes en el sistema de rotació i selecció anual de paers i consellers.

Abans del sistema de jurats implantat per Jaume II, eren els paers sortints els qui elegien els membres del Consell de l'any següent, i aquests escollirien els nous paers. El 1311 aquest monarca va substituir els quatre paers per sis jurats que havien de ser escollits pel sistema de "mans" -mà major, mà mitjana, mà menor-; això asseguraria una representació de totes les classes i categories vilatanes, encara que no fos proporcional al nombre de veïns de cada una. (138) Els jurats escollirien després trenta consellers, deu per mà, i ningú no podia accedir a la reelecció fins al cap de tres anys.

El sistema de juradia per mans no deuria impedir la tendència envers la constitució de fet d'una oligarquia dominant, ja que cinc anys després calgué ampliar a quatre els anys d'inhabilitació posterior a l'exercici d'un càrrec, i estendre explícitament la prohibició als parents del cessant. El propi Jaume II va haver de donar instruccions el 1316 al seu batlle a Cervera per a què fes de mediador entre uns jurats incapaços de posar-se d'acord en l'elecció de Consellers.

La crisi va persistir, i el 1331 Alfons IV va posar fi a la juradia reconeixent l'incompliment dels seus dos principis bàsics: la teòrica "igualtat" entre mans i la rotativitat anual en els jurats de cada mena. Es restablí la paeria però canviant-ne el sistema d'elecció. Cada un dels quatre quaters -cir

cumscripcions político-administratives en què es dividia la vila- escolliria tres candidats a paer i deu a consellers. Després s'aplicava una modalitat particular d'insaculació per tal de triar a l'atzar els quatre paers i vint consellers: els noms dels candidats s'escrivien en papers i es tancaven en cera formant "rodolins"; aquests "rodolins" es submergien en un cubell d'aigua i un nen de sis a vuit anys, trobat aleatòriament, aniria treient els noms dels que ocuparien aquell any els corresponents càrrecs. (139)

Aquest mètode deixava irresolt un problema: ¿com s'escollien a cada quarter els candidats al sorteig? El sistema semblaria pressuposar l'auto-organització autònoma, més o menys assembleària, dels quarters. Però un cop la vila hagué assolit un cert grau de desenvolupament demogràfic i econòmic, no reglamentar-ho podia significar també deixar una porta oberta a manipulacions. Per exemple, establint-se novament una circularitat de fet per la qual eren els paers i consellers sortints els qui proposaven els candidats següents.

La reforma subseqüent promoguda pel rei aniria justament a cobrir aquest buit. El dia abans de Nadal cada quarter escolliria cinquanta prohoms que formarien una comissió electora. Reunides les quatre comissions el dia de Sant Esteve a la Casa de la Paeria, cada una per separat procediria a insacular els rodolins de cera de dins les bassines d'aigua. (140) Ara bé, el sistema electoral seguia comportant una certa circularitat (tret, aquest, que sembla haver estat característic del mecanisme insaculatori català): malgrat que l'elecció dels compromissaris es faria en unes assemblees que eren -si més no al prin-

cipi- força àmplies i obertes, eren els paers i consellers cessants els qui proposarien els nous candidats.

Aquest avenç en la reglamentació institucional de la mecànica electoral no solament no posà fi a les tensions existents, sinó que conduí a l'any següent a un atzucac. El manteniment de la pau ciutadana obligaria a l'infant Joan, Patriarca d'Alexandria, que es trobava aleshores a Cervera, a realitzar la darrera recomposició del règim municipal de la vila portada a terme en l'espai de vint-i-dos anys. Una comissió mediadora de vuit prohoms tractà amb l'enviat reial diferents alternatives per tal de cercar un acord. Entre les propostes considerades, n'hi havia una que consistia bàsicament a mantenir la fórmula anterior però establint que si a l'assemblea de quarter no es produís acord en la designació proposada pels cessants, s'optés per fer l'elecció "a més veus". ¿Cercava un sector de la comunitat el retorn a formes electorals més primigènies, probablement encara en exercici en altres instàncies com, per exemple, les confraries?

En qualsevol cas fou desestimada, i substituïda per una altra prou significativa. El paer sortint de cada quarter, juntament amb un oficial reial, elegirien els cinquanta prohoms que havien d'optar al nou sorteig. Aquesta interposició directa de la monarquia, ¿fou només un expedient circumstancial, per resoldre un difícil expedient? Probablement, però no deixa de ser il·lustratiu que el rei es servís del seu paper "arbitral" per fer-se amb un cert control -encara que fos temporal- de la mecànica insaculatòria. (141)

¿Quin balanç provisional pot establir-se de l'evolució dei

govern local a Cervera en aquest primer terç del segle XIV tant conflictiu? Max Turull ha llançat en el seu treball la hipòtesi d'una oligarquització patrícia del règim de paeria, en la forma d'un nucli relativament àmpli els membres del qual anirí en ocupant els diferents càrrecs, succeint-se i nomenant-se uns als altres. (142) Les protestes dels veïns i les freqüents intervencions reials per posar pau a la vila semblen avalar aquesta tendència a l'oligarquització. Però la força de la contestació plebea i la propera vigilància reial, ¿no són també, a la vegada, testimonis d'una certa vitalitat difícilment compatible amb un enquistament oligàrquic ja peremptori?

Les connexions circulars que el sistema comportava havien d'incloure cada any un mínim de dos-cents prohoms de la vila. A més i això suposa una diferència molt notable amb èpoques posteriors- els prohoms prenien part tot sovint en els Consells sense ser consellers, i tota l'estructura d'adopció de decisions comunitàries era encara molt àmplia i fluida: els paers cerquen sovint el parer d'aquests prohoms que s'asseuen als consells amb dret a veu i de vegades també amb vot indicatiu. Prohoms aliens a qualsevol càrrec electiu poden convocar el Consell, no menar síndics en assemblees ciutadanes, participar en el repartiment d'impostos o talles, executar escorcolls de blats en temps de carestia...

"Podria ben ser -escriu Max Turull- que ens trobèssim encara en un moment de trànsit d'aquella hipotètica assemblea veïnal en desaparició" (143) Això vol dir situar la conflictivitat política a la Cervera del primer terç del segle XIV en la pugna entre una institucionalització on ràpidament germinen

brots oligàrquics i una democràcia veïnal de base, informal i costumària -i, per tant, fàcilment subsumible- que hauria estat considerablement àmplia si no fos per la radical exclusió del gènere femení i, probablement també, dels més desvalguts. Oligarquia patrícia i assemblearisme veïnal són termes socio-polítics antitètics, difícilment compatibles a menys que la seva coexistència s'entengui processualment: un costum que empallideix, unes reglamentacions institucionals que s'imposen tot sancionant de dret prèvies preponderàncies de fet.

Un aprofundiment en l'anàlisi d'aquest procés tendencial d'oligarquitxació incipient exigiria aclarir qui eren exactament aquells anomenats prohoms. La paraula s'emprava de forma tant general que semblaria haver cobert bona part del veïnat de gènere masculí. Però Max Turull observa un detall il·lustratiu: en certes ocasions -com a les assemblees de quarter per escollir compromissaris- apareix a la documentació la distribució entre els prohoms considerats "degentes", i la resta de veïns. ¿Volia dir això que tots els veïns que no eren prohoms no posseïen propietats ("indigentes", que no tenen)? (144)

En qualsevol cas, no és solament la divisòria entre propietaris i indigents que compta. Cal veure també el grau de desigualtat en el repartiment de la riquesa entre els primers. No podem saber-ho encara dels habitants de Cervera en el segle XIV, però la transcripció que ha estat feta del Manifest de 1490 m'ha permès de calcular l'índex de Gini per l'estimació monetària dels béns mobles i immobles posseïts pels cerverins a les acaballes del segle XV. És un índex alt, de 0,678, lleugerament superior al que trobarem a mitjan segle XVIII. (145)

Entre els primers contribuents de la vila hi havia un con junt destacat de nobles o personatges amb tractaments honorífics, seguit d'un altre de notaris i juristes, i, ja a considerable distància, per mercaders i botiguers. Els pagesos i me ne strals eren, en canvi, ben escassos en els primers rengles de patrimoni. (146) La referència és important, perquè la cen túria anterior els nobles encara eren terminantment exclosos de les "mans", assemblees, consells i càrrecs de tota mena en el govern de Cervera. I encara més: el 1372 el Consell va can cel.lar el dret de veïnatge a set gentilhomes, senyors de cas tells i contrades properes. (147)

¿Quan va produir-se l'admissió d'aquests nobles residents en el govern municipal de la vila? Encara no ho podem saber amb precisió, però sembla haver-se situat a mitjan segle XV. En una desquisició pretenent demostrar l'origen cerverí d'Ausiàs March (confontent-lo amb un altre poeta homònim, senyor de Montcortès, Canós i altres petites senyories de la comarca), Andreu de Massot ens informa que aquest senyor era el 1448 mem bre del Consell de la vila. (148)

Els anys 1490-97 ja trobem força nobles a la paeria. El cavaller Gaspar de Gilabert -primer contribuent al Manifest de 1490, amb un patrimoni superior als cent mil sous que representava un 4% de tota la riquesa manifestada- fou paer els anys 1491 i 1495. També ho fou, el 1491, Antoni de Vilaplana, i al tres la condició senyorívola ens es menys precisada: el ris ta Carles de Alvelat el 1497; Miquel de Poch el 1492 i 1496; Martí de Montclar el 1497; Salvador de Guu el 1491. Finalment ens apareixen de paers, el 1490 i 1491, en Joan i en Llo

rens d'Altarriba, tercer i dotzè contribuents respectivament en el manifest citat. (149)

Juntament amb llinatges nobiliaris, o gairebé, trobem la paeria de finals del segle XV quasi copada per les famílies més benestants de la vila. És el cas dels Moixó, que esdevindrà una de les cases ennoblides de Cervera que encara hi romandria al segle XVIII (150); és el cas dels Boix -el jurista Pere Boix, segon contribuent el 1490, el doctor en dret micer Manuel Boix, i Bernat Boix-; els notaris Joan Ponç i Antoni Bonet, i força d'altres que figuraven entre els cinquanta primers contribuents: Francesc Ortigues, Bertomeu Figuera, micer Francesc Salvador, Antoni Comalada, els mercaders Jaume Rubió i Antoni Teixidor.

Aquest canvi en el regiment de la comunitat, de polític i social esdevindria també cultural. El paer de Cervera Josep Corts, apotecari d'ofici, escriurà amb orgull el 1702 (151):

"Ab tant bon govern, lustre i quietat se mante Cervera, que a obligat (sic) als mes nobles llinatges de Cathaluña a tenir casa en ella, en tant que en lo llibre del manifest de any 1530 se troben 36 cases de dites Families, com del duch de Cardona, Sa-ciera, Boxados, Saportella, Vilaplana, Malda, Aymerich, Olujas, Alentorn, Altarriba, Copons, Çabater, Gilabert, LLorach, del Baro de Ribellas y demes: y ara molts estan en sos llochs y Castells de la vegueria, que es molt gran, y per esser tant asseñalat sols per tenir casa en la vegueria ocupan 35 llochs en la Diputació, y per als habitants de Cervera sinch."

En el darrer quart del segle XIV la vila foragitava nobles; en el primer terç del XVI llinatges de gran anomenada -en un grau molt superior a qualsevol altre moment- tenien casa parada a Cervera; a principis del XVIII un paer "artista" i historiador considerava un mèrit del Comú haver sabut atrau re els nobles, enyorant aquells temps en què n'hi havia tants, i tan notables.

No ens sorprendrà tant la mutació si parem atenció al privilegi de 1599, concedit per Felip III, de poder nomenar paers i Consell de vint-i-quatrena un Burgès cada deu anys, el qual, amb tots els seus descendents per línia masculina, gaudiria de les mateixes prerrogatives i honors que els burgesos honorats de Perpinyà. (152) No sembla ser malpensat suposar que al dessota de l'orgull de Corts per tenir nobles a la vila hi havia el delit d'arribar a ser-ne un dia. L'accés al govern municipal seria a partir del 1599 una via força practicable d'enobliment per a unes categories urbanes benestants que volien veure recompensat el seu enriquiment material amb el reconeixement d'un status privilegiat.

Josep Mª Torras i Ribé ha replantejat el procés de penetració de l'aristocràcia dins l'àmbit urbà i en els càrrecs municipals de viles i ciutats, que Elliott havia formulat tendint a situar l'origen a fora de la ciutat mateixa (153), com a procés bifront: els ciutadans honorats consentiren al privilegi de 1510 concedit per Ferran II que obria als cavallers les portes d'uns càrrecs municipals dels que estaven tradicionalment exclosos per raó del seu status, precisament perquè del mateix privilegi n'obtidrien el gaudi de la condició militar amb els mateixos

honors i prerrogatives que els cavallers. El privilegi de 1599, ja esmentat, que concedia a Cervera i altres poblacions el dret a tenir i nomenar burgesos honorats com els de Perpinyà, també atorgava a tots plegats la condició que gairebé els equiparava als cavallers. Significativament, dos anys després els cavallers eren admesos al govern municipal de Puigcerdà. (154)

L'òsmosi entre "burgesos" que volien ser també "honorats" i nobles provincians amb privilegis i patrimoni, però minsa renda, s'ha d'entendre també, en tant que procés secular, com una substitució. Llinatges llustrosos de la comarca mudaven la residència a la capital del Principat. D'altres simplement s'estingien com a tals. A la vegada, petits senyors segarrencs canviaven l'austeritat d'un casalici fortificat i aïllat pel relatiu confort de parar casa a Cervera. I força "ric-homes" de la vila i dels voltants assolirien, amb esforç i paciència, un estatut privilegiat a partir de l'estadi intermig del notariat, la jurisprudència i l'exercici de càrrecs municipals.

El 1634 l'escriptor cerverí Pere Giscafré, autor del "Triunfo de la Vera Cruz de la villa de Cervera", ponderava la importància adquirida per la població pel cens de nobles que s'hi havien aposentat. (155) A finals del set-cents Andreu de Massot escrivia, en canvi, que "de las familias que antiguamente habitaban en Cervera" ("pues en efecto era Cervera habitada de muchas familias de las principales del Principado"), "se han acabado algunas, y otras han transferido su domicilio en Barcelona." (156) ¿Podem estendre aquesta "aristocratització" cultural -mesurar el reïlleu de la ciutat pel nombre de nobles que aplegava- al conjunt dels seus habitants?

Certament els testimonis escrits són -llavors encara més- sempre socialment esbiaixats. Però també poden donar fe de certs llocs comuns propis d'una hegemonia político-cultural. I no oblidem tampoc que l'economia d'una vila com Cervera, al bell mig d'una zona seca, interior i senyorial, depenia del fluxe de renda feudal que s'hi dirigia per ser consumida. Una bona part de les activitats menestrals, mercantils i financeres no haguessin pogut desenvolupar-s'hi mai sense aquella nòmina de nobles de què es preuava Giscafré i es delien Corts o Massot. L'enyorança d'aquest darrer pels temps antecessors en els quals la lluentor nobiliària havia refulgit més alt, ¿no expressa també la relativa decadència tèxtil de Cervera en els temps moderns?

Massot recordava el 1789 el declinar del ram de la pell i, sobretot, la draperia que s'havien desenvolupat a la Cervera medieval, en referir-se a la pràctica desaparició dels peraires (157):

"...los Pelaires, que estaban unidos con los tejedores de lino y lana, se separaron de éstos y fundaron su cofradía... en... 1435. Esta separación de los Pelaires, o el haber fundado cofradía separada, prueba también que entonces había de ellos un número bastante. Y en verdad parece que no debe dudarse de que entonces se fabricaban en Cervera muchos paños, pues... en... 1336 consta que el Rey Pedro IV concedió... facultad para una fábrica de tintes y un molino para componer los paños. Muchísimos años hace que no existen, sin que se haya podido averiguar el motivo particular de su decadencia o aniquilación."

Fins a quin punt -i quin moment- podem seguir parlant de Cervera com a una vila amb actituds col·lectives antisenyorials? Caldrà segurament discernir tres vessants: qui detentava el govern local; de quina manera el detentava, amb quines relacions mantingudes amb la resta de veïns; i quines actuacions desplegava cap a l'exterior.

Pel que fa al primer aspecte, convé fer una altra distinció: no és el mateix l'admissió de nobles i "ric-homes" als càrrecs públics de la vila, que atribuir-los-hi en exclussiva. El sistema insaculatori, i en particular la seva limitació a un cercle restringit de sorteijables, permeté en efecte la generació d'una oligarquia capaç d'autoperpetuar-se en el poder. Però a la vegada aquell sistema exigia que fos suficientment àmplia per assegurar la rotació anual dels càrrecs. I això era un fre gens menyspreable a la implantació definitiva d'un règim oligàrquic tancat que pogués basar en la força unes relacions tiràniques amb els governats.

El mètode de "rodolins" de cera submergits en aigua fou substituït per una insaculació pròpiament dita amb l'anomenat "privilegi de bosses" atorgat per Ferran II el 1480. (158) Segons la descripció de Faust de Dalmases, es tractava d'un laberíntic sistema electoral pel qual el Consell dimissionari procedia a una primera insaculació entre tots els degans o superiors del clero secular i regular cerverí. Dos d'aquests eclesiàstics actuarien com a comissió arbitradora dels veïns elegibles, que serien setze per cada quarter. Amb aquests seixanta-quatre noms s'efectuava una segona insaculació que n'eliminava la meitat, i els trenta-dos sorteijats prestaven llavors jurament

al veguer reial. Després, els vuit de cada quarter escollirien a vots tres insaculables definitius per al càrrec de paer, i el primer nom que sortiria de la bossa ho seria aquell any per aquella demarcació. Els càrrecs ordinaris de caràcter administratiu o judicial també sortien a sorts de les bosses, així com la renovació dels consells dits ordinari i de vint-i-quatre.

Observem la interposició de dos filtres prou importants: la intervenció arbitral dels eclesiàstics i el veguer reial. (159) I parem també esment en la inexistència formal de criteris estamentals, o de "mans". Prelacions d'aquesta mena només intervenien, en principi, un cop escollits els paers, per tal de determinar la seva jerarquia interna: nobles, lletrats i menestrals, per aquest ordre. A igual condició social, l'edat decidia la precedència. (160)

L'obertura formal de la paeria a tots els grups socials no impedia, òbviament, que la recargolada mecànica insaculatòria tendís a treure habitualment subjectes benestants o gaudint de condició privilegiada. L'estudi de Josep Mª Llobet sobre els oficials de la Taula de Canvi de Cervera en el segle XVII ens permet conèixer també la identitat dels responsables de la caixa de dipòsits comunal que exerciren el càrrec de paer. No hi ha nobles com a tals, però si una bona colla de notaris (Mulet, Montaner, Miró, Pellissó, Nuix, Montornès, Gener, Teixidor, Copons, Pomés), doctors en dret (Perelló) i medicina (Berdos, Bergadà, Viubó), apotecaris (els Josep Corts pare i fill, Huguet), adroguers (Casanoves, Ortís, Riusech), mercaders (Giscafré, Armengol, Fuster, Bru, Mora, Bastons), botiguers (Gener, Forns),

argenters (Pomés)... Bona part d'aquests llinatges els tornarem a trobar en els centres de poder de la ciutat la centúria propera. (161)

Però aquesta continuïtat secular no ens ha de fer perdre de vista la lentitud del procés d'oligarquització vist en el seu detall, sobretot pel que fa al tancament definitiu de totes les portes del poder a la pleb. Les fites que institucionalitzen l'apropiació de fet de la paeria pels potentats i benestants es troben encara força distanciades en el temps unes de les altres. No serà fins a 1698 quan la rigidesa estamental a quatre "mans" s'introduirà en el sistema insaculatori cerverí, triant-se el paer de cada estament en una bossa separada. (162)

I, amb tot, aquesta estamentalització encara reservava una quarta part de la representació als oficis inferiors. Els últims paers insaculats a Cervera, abans del nomenament reial de regidors "perpetus" pel decret de Nova Planta, foren el 1717-1718 un pagès, un cirurgià, un notari, i el doctor Fèlix Montaner. (163) La definitiva oligarquització aristocràtica vindria, doncs, com a la resta del Principat, amb la Nova Planta borbònica.

Com veurem més endavant, aquesta cloenda oligàrquica portaria molta cua, ja que va representar un trencament molt profund en la forma de governar-se la ciutat. No és que llavors, de repent, una oligarquia prenguéss per assalt el poder local desplaçant-ne una paeria popular. Els llinatges i interessos que s'enquistaran a l'Ajuntament borbònic ja eren part integrant del grup que dominava la vella paeria el segle anterior. Però el canvi va ser molt sobtat en la manera de governar. I

això es reflectiria també en la projecció de la comunitat cap a fora.

Un cert grau de condicionament oligàrquic del govern local -l'admissió dels nobles a la màxima magistratura del Comú, l'ús d'aquests càrrecs com a palanca d'ennobliment per cases benes_tants de la vila- no resultaria, al cap i a la fi, incompatible amb una certa continuïtat de la tradicional actitud antisenyorial de Cervera vers l'exterior.

Si més no quan anava de jurisdiccions: John H. Elliott as senyala, per exemple, la lluita que la paeria seguia menant a principis del sis-cents contra els barons de la Segarra que volien fer-se amb el mer i mixt imperi, tot cercant "salvar les terres veïnes de caure sota el control absolut de l'aristocràcia local." (164) Senyal que, tot i manar a Cervera una oligarquia, encara no podia fer-ho del tot oligàrquicament.